

„Paris, die Hauptstadt der Revolutionen...”

A bécsi „Hadi és Más Nevezetes Történetek” és három magyarországi német nyelvű újság hírszolgáltatásának összehasonlító vizsgálata a francia forradalom egy szakaszának hírein

A kutatók nemegyszer hangsúlyozták, hogy a magyar nyelvű és a nem magyar nyelvű XVIII. századi sajtót Magyarországon együtt kell vizsgálni. Egyik nyelv sem szakítható ki a többnyelvű, kölcsönhatásban és párbeszédben álló hazai sajtó egységéből és egyik nyelv képviselői sem hagyhatók figyelmen kívül a periodikák közül az összkép torzulása, és így a többi nyelveken megjelenő sajtó képeinek csonkulása nélkül¹. Azt, hogy ebből a célkitűzésből a *hírlapok* tartalmának vizsgálatát illetően kevés valósult meg, s hogy csak kezdemények, töredékek léteznek, jól illusztrálja, hogy az 1979-ben megjelent, a kutatás addigi eredményeit összefoglaló Magyar Sajtótörténet I. kötetében (1705-1848)² az 1795 előtti újságokat

* Alábbi írás 1996 őszén elkészült szakdolgozatom eredményeit foglalja össze. A dolgozat elkészítéséhez nyújtott segítségért köszönettel tartozom Kókay Györgynek és Pajkossy Gábornak. A munkát támogatta a Pro Renovanda Cultura Hungariae „Diákok a tudományért” szakalapítványa.

1 Pl. *Dezsényi Béla*: A magyar hírlapirodalom első százada (1705-1805). Bp. 1941. 21-22. o.: „Nyelvre való tekintet nélkül a magyar hírlapok közé számítjuk a történelmi Magyarország területén megjelent valamennyi időszaki sajtóterméket. A latin, német és végül magyar nyelvű hírlapok egymással szoros kapcsolatban alakultak ki, egyet sem rekeszthetünk ki azért, mert nem magyar nyelven szerkesztették. Nemcsak a szentítváni Magyarország hagyományos nyelvi és nemzetiségi különbségeken felülemelkedő szelleme készlet erre, hanem az anyagból természetszerűleg folyó tárgyi megfontolások is. Tállyai Dániel a Magyar Hírmondó szerkesztésében éppúgy résztvevett, mint a Pressburger Zeitungban, sőt ő adta ki az első tót hírlapot is, a Presspurské Nowiny-t. A lelemenyec erdélyi hírlapkiadó, Hochmeister Márton, először német nyelven indított újságot Nagyszébenben, de az ő nevéhez fűződik az első erdélyi magyar hírlapnak elindítása is és román nyelven is akart hírlapot indítani, nem rajta múlt, hogy nem sikerült. Kultsár István lapja ... még mindig közölt alkalomadtán latin és német verseket.”; *Kósáry Domokos*: A magyar sajtó megszületése. In: Magyar Könyvszemle [a továbbiakban: MKSz] 1981. 1-2. sz. 7-15. o., 8-9.: „E latin és német előzményeket egyébként nem csak azért kell figyelembe vennünk, mivel mindaz, ami a régi Magyarország területén egykor végbement, elvitathatatlanul része történetünknek, hanem azért is, mivel fejlődéstörténeti előzményként bizonyos fokok ezek is a magyar sajtó előkészületi folyamatához tartoztak.”; *Sziklay László*: A magyarországi nem magyar nyelvű sajtó kezdetei. Uo. 23-34. o.; *Fried István*: A magyarországi német nyelvű sajtó kutatásának kérdései. (XVIII. század, XIX. század első fele.) In: MKSz 1983. 89-101. o., 93.: „...A XVIII. században, de még a XIX. század egy részében is a német és a magyar nyelvű sajtótörekvések egymás kiegészítéseként foghatók föl, egyetlen folyamat részeseként. Itt elsősorban a publicisztikára gondolunk és nem a szépirodalmi folyóiratokra, amelyek természetszerűleg csupán a nemzeti kulturális folyamatba illeszkednek bele, s a nemzeti irodalom és nemzeti irodalmi nyelv történetében tárgyalhatók. Ellenben: Windisch Pressburger Zeitungja és Rát Mátyás Magyar Hírmondója együtt tárgyalható, a felvilágosodás különböző stádiumainak magyarországi megvalósulásaként, de mindenképpen ama nem nemesi fogantatású eszme jegyében, amely a társadalmi nyilvánosság szerkesztésváltása (Haber-mas) érdekében folyik, bármilyen szerény eszközökkel.”; *Kókay György*: A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei (1780-1795) Budapest 1970. 5. o.; *Rózsa Mária*: A magyarországi német nyelvű sajtó a kezdetektől 1944-ig. Vázlat. In: MKSz 1993. 224-230. o.

2 A magyar sajtó története I. (1705-1848). Szerk.: *Kókay György* Bp. 1979. [a továbbiakban: Magyar Sajtótörténet]

tárgyaló részek mintegy százharminc oldalnyi terjedelméből csak ötven oldalnyi foglalkozik a nem magyar nyelvű (latin, német és szlovák) újságokkal³, részletes tartalmi ismertetést, a *hírszolgáltatás* érdemi jellemzését is nyújtó elemzést pedig csak a magyar és a latin nyelvű lapokról találunk benne⁴. Pedig a megjelent és vizsgálható anyag mennyisége semmiképpen nem indokolná a nem magyar nyelvű lapok viszonylagos elhanyagoltságát, hiszen "a XVIII. században nyilvánvalóan a latin és a német nyelvűség a számbelileg uralkodó a kiadványokban, így a periodikus kiadványokban is"⁵. Így például, csak a XVIII. század második felének pozsonyi, pesti és budai német nyelvű hírlapjaiból együttesen majdnem 60 évfolyamnyi anyag hozzáférhető a budapesti könyvtárakban, míg a Pozsonyban, Bécsben és Pesten ugyanebben az időszakban megjelent magyar nyelvű újságok évfolyamainak száma együttesen nem éri el a negyvenet. Előbbiek viszonylagos elhanyagoltsága még kevésbé látszik indokoltnak, ha tekintetbe vesszük, hogy a század utolsó két évtizedében egyre nagyobb jelentőségre szert tevő, lassan fővárossá emelkedő Pest-Budán a Magyar Merkurius két évfolyamán kívül (1788-1789) nem is jelent meg magyar nyelvű lap 1800 előtt, csak egy rövidebb életű latin (*Ephemerides Budenses*, 1790-1793) és két, párhuzamosan megjelenő, összesen több mint húsz évfolyamnyi anyagot jelentő, több mint húsz vaskos-kötetet megtöltő német nyelvű újság.

Alábbiakban a német nyelvű hírlapokkal fogok részletesen foglalkozni, melyeket a szakirodalom általában a német nyelvű városi polgársághoz köt⁶. Annak okát, hogy ezek iránt igen csekély a kutatói érdeklődés, részben abban kereshetjük, hogy a magyar nyelvű újságokkal szembeállítva mindig kedvezőtlen képet mutatnak: a magyar lapokhoz viszonyított színtelenségük, elavult referáló stílusuk, külföldi mintáiktól, főleg a bécsi lapoktól, azok közül is leginkább a félhivatalos *Wiener Zeitung*tól való nagyobb függőségük azok a fő negatív vonások, melyekkel ezekben a szembeállításokban általánosságban jellemezni szokták őket. Ezek mögött a megállapítások mögött azonban többnyire csak a magyar nyelvű lapok oldalán állnak behatóbb vizsgálatok, a velük szembeállított német nyelvű lapokra vonatkozóan azok inkább csak benyomások megfogalmazásának és helyenként kissé elnagyoltnak tűnnek.

A következőkben megpróbálom egy meghatározott hírcsoportra, a francia forradalom első szakaszának híreire nézve, három német nyelvű lap (a Budán 1787-től megjelent *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten*, a Pesten 1788-tól megjelent *Neuer Kurier aus Ungarn von Kriegs-, Staats- und Gelehrten Sachen*

3 Uo. 39-168. o.

4 Uo., a *Mercurius Veridicus*ról és a *Nova Posoniensa*-ról: uo. 39-53. o., az *Ephemerides Budenses*ről: uo. 158-166. o. A Sajtótörténet megjelenése óta folytatott kutatások (Fried István munkái, és a Tarnai Andor irányításával megindult kutatás keretében Czibula Katalin vizsgálatai) elsősorban a szorosan vett művelődéstörténeti szempontból érdekes híreket és rovatokat veszik figyelembe, nem a politikai hírszolgáltatást.

5 Fried i. m. 90. o.

6 Pl. Magyar Sajtótörténet 182. o.; *Kosty Domokos*: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Budapest, 1996. 535. o. Az olvasókat illetően azonban ezt csak valószínűsíteni lehet, adatokkal erről nem rendelkezünk.

című lap és az 1764 óta fennállott Pressburger Zeitung) és az egyik magyar nyelvű újság (az 1789 nyaratól megjelent bécsi Hadi- és Más Nevezetes Történetek) hírszolgáltatásának összehasonlítása útján mérlegelni, mennyire állják meg a helyüket ezek a megállapítások és mennyire szorulnak módosításra, vagy legalábbis finomításra. Milyen különbségek álltak fenn ténylegesen a német nyelvű lapok és a vizsgált magyar újság hírszolgáltatása között? Vannak-e a német nyelvű lapoknak is olyan vonásaik, melyek indokolnák, hogy hírszolgáltatásukat több figyelemre méltassa a kutatás? A forradalom első két évének hírszolgáltatását vizsgálom a négy újságban. A vizsgálat magját egy rövidebb szakasz, az 1791 elejétől 1791 október elejéig, az első alkotmány szentesítéséig terjedő időszak híreinek részletes, hírről hírre való összehasonlítása képezi.⁷

A különböző nyelvű hazai hírlapok francia forradalomról szóló híreinek szakirodalmi feldolgozottsága illeszkedik a fentebb vázolt általános képhez: a sajtó szerepét vizsgálva többnyire a francia forradalom eszméinek terjedésével és eseményeinek ismertségével foglalkozó szakirodalom is a magyar lapokra koncentrál⁸. A forradalom híreit a német nyelvű lapokban egyedül Jászai Rezső vizsgálta 1897-ben megjelent tanulmányában. Ő még az Ephemerides Budenses-ről is lekicsinylően nyilatkozott, melyet a kutatás azóta már "felfedezett": kiderült róla, hogy szintén a felvilágosodás és a forradalom eszméinek hirdetője volt⁹. A

7 Ez a vizsgálat jelenlegi formájában nem kíván a francia forradalom hazai fogadtatásának történetéről szólni. A francia forradalom hírei itt csak egyes, elsősorban sajtótörténeti szempontú tanulságok levonásához szolgálnak példaként: az eseménysor azért alkalmas a lapok hírszolgáltatásának összehasonlítására, mert egyetlen hírlap figyelmét sem kerülhette el, és az újságok olyan terjedelemben hozták a franciaországi híreket, hogy már rövidebb időszakok hírei is érdemben összevethető és elemezhető mennyiséget tesznek ki. Részletes összehasonlító vizsgálatot csak az 1791-es év januárjáról októberéig terjedő időszakra nézve végeztem, az 1789-es és 1790-es híryanagot kevésbé alaposan vizsgáltam. Csak a francia rovatban és az "Elegyes Tudósítások", "Vermischte Nachrichten" és hasonló rovatcímek alatt megjelenő híreket vontam be a vizsgálatba. A más rovatcímek alatt megjelent hírek közül csak azokat vettem figyelembe, amikor lényeges és nagyterjedelmű francia tárgyú tudósítások jelentek meg más rovatcímek alatt (pl. "Béts." vagy "Pressburg." cím alatt a király szökése kapcsán), elejtett megjegyzéseket és francia vonatkozású más helyszíni események híreit (pl. az emigránsokról szólókat, vagy a Franciaországra is vonatkozó diplomáciai események híreit) figyelmen kívül hagytam. Ezzel lényeges szempontok kívül maradnak a vizsgálat körén, hiszen például egy-egy, a hazai események kapcsán felállított párhuzam adott esetben többet elárulhat a szerkesztők viszonyáról a forradalomhoz, mint a francia rovatban megjelenő kommentárok összessége. A forradalom hazai recepcióját vizsgálándó elengedhetetlen lenne természetesen legalább a Magyar Kurír híreinek bevonása is a vizsgálatba.

8 Jászai Rezső: A francia forradalom első másfél esztendejéről szóló egykorú hírlapirodalmunk kritikai méltatása. In: Szegedi Kegyesrendi Főgimnázium Értesítője 1896/97. 5-57. o.; Eckhardt Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Bp. 1924.; Gesmey Borbála: Les débuts des études françaises en Hongrie (1789-1830). Szeged, 1938.; Arkossy Sándor: Franciaország Erdély magyar nyelvű hírlapjainak történetében 1790-től 1878. Kolozsvár 1942.; Benda Kálmán: Robespierre, ahogy magyar kortársai látták. In: Uó: Emberbarát vagy hazafi? 364-374. o.; Köpeczi Béla: A „filozófusok” felelőse-e a forradalomért? A korabeli magyar sajtó véleménye. In: Uó.: Magyarok és franciák XIV. Lajostól a francia forradalomig. Bp. 1985. 419-477. o.; Pódr János: A francia forradalom és a magyarországi közvélemény. In: A francia forradalomról – 200 év múltán. Szerk.: Vadász Sándor. Bp. 1990. 73-87. o.

9 Eckhardt i. m. 109-110., Kókay György: Egy latin nyelvű újság a nemesi mozgalom és a felvilágosodás szolgálatában: az Ephemerides Budenses (1790-1793). In: Magyar Sajtótörténet 158-166. o.

magyar újságok részletes, majd a budai latin lap és a nagyszombati Siebenbürgische Quartalschrift rövid tárgyalása után Jászai a budai Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten 1789-es évfolyamának francia híreiről szól, ezek alapján vonja le a következtetést a német lapokról: "alig-alig találunk bennük valamit a francia forradalom történetére vonatkozólag", és általában a magyar és nem-magyar nyelvű lapok különbségéről: "...más hazai hírlapjaink [a magyar nyelvűeken kívül] alig-alig hoztak valamit a francia forradalomról, s a mit hoztak is, az részint általánosító tudósítás, részint pedig oly pár gyenge adat, mely feleslegessé tesz minden szót." és: "Láthatjuk tehát, hogy a francia ügyek ismertetésében a mi magyar hírlapjaink általában felülmúlják a hazai német és latin lapokat." Lábjegyzetben pedig a következőt jegyzi meg a német lapokat illetően: "Több laphoz nem férhettem, de teljesen elég ez is arra, hogy tájékozódást szerezhessünk már a priori a többire nézve is. Ilyen pl. a Pressburger Zeitung 1780-, Neue Curir aus Ungarn von Kriegs- und Staatssachen 1789-1790"¹⁰. Tartalmi megfigyelést valamelyik német nyelvű lap francia híreire nézve ezen túl csak Kósa János tett¹¹: ő a budai Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten 1798-as (I) évfolyamában a francia forradalommal rokonszenvező hangot fedezett fel.

A német nyelvű újságok francia hírszolgáltatásának jellegére, színvonalára ezen kívül csak abból következtethetünk, — ha ezzel a kérdéssel olvassuk a vonatkozó munkákat —, ami a szakirodalomból azok hírszolgáltatásáról általános képként kirajzolódik (tehát: referáló stílus, kevés önállóság, a Wiener Zeitungtól való függés), és néhány olyan elejtett megjegyzésből, mely a magyar nyelvű lapoknak a forradalom ismertetésében játszott kiemelkedő szerepét a többi hazai sajtótermékkel szembeállítva hangsúlyozza¹², valamint emítésük hiányából olyan esetekben, amikor a francia forradalom eseményeinek ismertté válásában szerepet játszott sajtótermékekről van szó¹³. Az összehasonlító, és az információáramlásra irányuló vizsgálatok hiányában a magyar nyelvű lapok francia tárgyú híreiről a szakirodalom helyenként olyan képet sugall, mely nem egészen állja meg a helyét. Azon példák nagy része például, melyeket Bónis György a Hadi és Más Nevezetes Történetek 1791-es évfolyama francia híreinek ismertetése során mint "lázító, forradalmasító" híreket említ¹⁴ — Rousseau emlékoszlópa¹⁵, Mirabeau temetése¹⁶,

10 Jászai i. m. 33-34. o.

11 Kósa János: Az Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten és az Ofner Zeitung. Két budai hírlap története. In: MKSz 1942. 375-385. o., 382.

12 Kókay 1970. 346. o.: "Kétségtelen, hogy a korabeli hazai sajtótermékek közül a Magyar Kurir és a Hadi Történetek franciaországi hírei voltak a legjelentősebbek."

13 Pl. Eckhardt i. m. 100-110. o.; Kókay György: A bécsi Magyar Hírmondó (1789-1803). Az OSzK Évkönyve 1957. 164-190. [a továbbiakban: Kókay 1957]; "A francia forradalom évében indult újság [a Hadi és Más Nevezetes Történetek] megjelenése után hamarosan közölni kezd híreket a franciaországi eseményekről. Tudjuk, hogy hazánkba járt a francia forradalom hivatalos lapja, a Moniteur... De a franciául nem tudók számára a fiatal magyar sajtó juttatta el a forradalomról szóló híreket."

14 Bónis György: Hajnóczy József. Budapest, 1954. 115-116. o.

15 Neuer Kurier aus Ungarn [a továbbiakban: NKU] 1791 jan. 18. — Wiener Zeitung [a továbbiakban: WZ] jan. 12.

16 Pressburger Zeitung [a továbbiakban: PZ] 1791 ápr. 23., Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten [a továbbiakban: USGN] 1791 ápr. 27., NKU 1791 ápr. 30. — WZ ápr. 23.

Voltaire holttestének a Pantheonba szállítása, ill. annak előkészületei¹⁷, a Cordeliers Klub története¹⁸, az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata¹⁹ és az alkotmány szövege² – a német nyelvű lapok egyikében-másikában is fellelhetők, s azok forrásaként gyakran a félhivatalos Wiener Zeitung is szolgálhatott. Közkincesi voltak ezek a korabeli hírszolgáltatásnak. Közlésükben önmagában nem volt semmi figyelemreméltó, és az nem igényelt “nagy merészséget”²¹. Amikor a kutatók hangsúlyozzák a francia alkotmány és az Emberi és Polgári Jogok nyilatkozata közlésének jelentőségét a Hadi és Más Nevezetes Történetekben²², a megfogalmazás alapján az olvasó azt hiheti, egyedülálló dolog volt a korabeli Magyarországon, hogy egy újság közölte azokat. A megfogalmazásban ugyanis a magyar nyelvűség említése ellenére sem kap elegendő hangsúlyt, hogy ennek a ténynek nem önmagában volt nagy jelentősége (ezek a szövegek Magyarországon német nyelvű újságokban is megjelentek, és megjelentek a Wiener Zeitungban is), hanem a magyar nyelv használata miatt: mert ezáltal ezek a szövegek eszközeivé válhattak a rendi nyilvánosság fórumain jelenlévő politizáló rétegek nevelésének-tájékoztatásának, részévé válhattak annak a pedagógiai programnak, melynek jegyében a Hadi és Más Nevezetes Történetek szerkesztői a köznemesség politikai horizontjának alakítására és politikai cselekvésének befolyásolására törekedtek²³. A német nyelvű lapok francia tárgyú híryanagjának ismeretében úgy látom, hogy az olyan vizsgálat, mely a magyar nyelvű lapokra korlátozódik, az ezekben megjelent híryanag jelentőségét sem tudja érdemben felmérni: egybemossa a magyar nyelvű lapok saját, egyedi, valóban figyelemreméltó teljesítményét a korabeli francia tárgyú hírszolgáltatás általános jellegzetességeivel. Az összehasonlító vizsgálat a közös és az eltérő jegyek elkülönítésével ezért a magyar nyelvű lapok tényleges teljesítményének pontosabb megismeréséhez is hozzájárulhat.

A vizsgált újságok valamennyien kezdettől mint nagy jelentőségű eseménysorral foglalkoztak a francia forradalom történéseivel. A Hadi Történetek 1789 júliusában indult csak, és kezdetben főleg a török háború híreivel foglalkozott, eleinte rendszeres francia rovata nem volt, csak rendkívüli mellékletekben foglalkozott a

17 PZ jún. 8. és júl. 27., NKU jún.8., júl. 23. és aug. 6., USGN júli 30.

18 USGN 1791 május 14. (a szöveg szinte szóserint megegyezik a Hadi Történetekben megjelenttel, közös forrásuk valószínűleg: WZ máj. 11.)

19 USGN 1789 szept. 12., szept. 16., szept. 23., PZ 1791 aug. 27. – WZ 1789 szept. 9., 16.

20 PZ 1791 aug. 27., aug. 31., szept. 7., szept. 10.; USGN 1791 aug. 24., aug. 27., aug. 31., szept. 3., szept. 7., szept. 10., szept. 17. – WZ 1791 aug. 20., 24., 27., 31.

21 Bónis i. m. 116. o.

22 Bónis uo., Magyar Sajtótörténet 132. o.: “Az új polgári alkotmány tárgyalása Hajnóczyt, aki az emberi jogok kérdésével behatóan foglalkozott, különösen érdekelhette; az újság beszámolóí lépésről lépésre hírt adtak a “Konstitutzio” kidolgozásáról. Aug. 26-án bejelentették, hogy az alkotmány egyes cikkelyeit folyamatosan közölni fogják. És valóban a főpapi-főúri uralom és idegen abszolutizmus alatt álló Magyarországon több, mint ezer példányban, magyar nyelven – részben a magyar közjogi műnyelv megteremtésével – olvashatóvá válik Az Ember és Polgár Jussainak előadása, és a francia polgári alkotmány több pontja: a természeti és a polgári jogokról, a törvényhozó gyűlés alapelveiről, a választójog szabályozásáról.”

23 Magyar Sajtótörténet 124-136. o.

Bastille ostromával és a királyi család 1789 októberi Párizsba költöztetésével. A régebben fennálló német nyelvű újságok viszont már a rendi gyűlés összehívásáról is beszámoltak, várakozással tekintettek a gyűlés határozatai elé, és természetesen beszámoltak a rendi gyűlés nemzetgyűléssé alakulásáról, a Bastille ostromáról, az augusztus 4-i döntésekről, az októberi napok eseményeiről is. 1789 végétől már mind a négy újság több-kevesebb rendszerességgel beszámol a nemzetgyűlés tanácskozásairól és döntéseiről, így valamennyien tudósítanak, vagy legalább említést tesznek olyan fontos döntésekről, mint az egyházi javak kisajátítása²⁴ és a szerzetesrendek megszüntetése²⁵. (A német nyelvű újságok közül a legkevésbé rendszeresek, a leginkább sporadikusak ekkor még a Neuer Kurier aus Ungarn nemzetgyűlési hírei.) 1791-ben valamennyi újságban jelentősen megnövekedett a francia rovatok anyaga: míg a Pressburger Zeitungban 1789 folyamán 147, 1790 folyamán pedig 107 hasábnyi híryanag jelent meg "Franciaország" cím alatt (kéthasábos negyedrért oldalakon), addig ez a mennyiség 1791-ben már október elejéig 169 hasábra megy. Az Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichtenben 1789-ben 47 negyedrért oldalt, 1790-ben pedig 35 oldalt, 1791-ben október elejéig viszont 127 oldalt tettek ki a franciaországi hírek. A Hadi Történetek 1789 második felében 32 nyolcadrért oldalnyi francia hírt hozott, 1790-ben 95 oldalnyt, 1791-ben viszont már október elejéig 178 oldalnyt tett ki a francia tárgyú híryanag mennyisége. A Neuer Kurier aus Ungarn francia hírei 1789-ben 75 nyolcadrért oldalt, 1790-ben szeptember végéig (addig lelhetőek fel az újság példányai) 53 nyolcadrért oldalt, 1791-ben október elejéig viszont már 178 negyedrért hasábot tettek ki. E számok a különböző formátumú, különböző betűtípusokkal és betűméretekkel, különböző sűrűségű sorokkal dolgozó négy újságban nagyságrendileg azonos terjedelmet jelentenek. Az 1791-es háromnegyedévnnyi, általam részletesen vizsgált híryanag meglepően hasonló terjedelmet tesz ki a négy újságban: egységes (átlag 80 leütés) hosszúságú sorokban számolva valamennyiben 3300 és 3800 sor közötti a francia tárgyú anyag terjedelme. E hasonló mennyiségű francia hír az újság összterjedelmének az adott időszakban (1791. januárjától októberéig) a Hadi Történeteknél 14 százalékát, a Pressburger Zeitungnál 11 százalékát, a Neuer Kurier aus Ungarnnál 12 százalékát, az Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichtenénél viszont 20 százalékát tette ki²⁶. A francia tárgyú hírek terjedelmét tekintve tehát úgy látszik, a magyar nyelvű újság nem szentelt nagyobb teret a francia események ismertetésének, mint a német nyelvű lapok.

Az 1791. januárjától október elejéig, az alkotmány szentesítéséig terjedő híryanag részletes összehasonlító vizsgálata a négy újságban azt mutatja, hogy a lapok nyelve a hírszolgáltatás részletessége, az ismertetett események száma szempontjából sem volt meghatározó.

24 USGN 1789. nov. 21. – HT 1789. nov. 24. – PZ 1789. nov. 25. – NKU 1789. dec. 12.

25 USGN 1790. márc. 6. – PZ 1790. márc. 6. – HT 1790. márc. 12. – NKU (csak említés) 1790. márc. 20.

26 Utóbbi százalékarányok a német nyelvű lapoknál esetenként előforduló betűméret-változtatások hatását nem tartalmazzák.

Ebben az időszakban a magyar nyelvű lap a nemzetgyűlési események és döntések közül megközelítőleg százat, a pesti német nyelvű újság, a Neuer Kurier aus Ungarn kereken 130-at, a Pressburger Zeitung kereken 110-et, a budai német nyelvű lap, az Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten pedig kereken 140-et ismeret. Nemzetgyűlésen kívüli eseményről, vagy a Nemzetgyűlésre közvetlenül nem vonatkozó témáról a Hadi Történetek kereken 130 híre szól, a Staats- und Gelehrte Nachrichtenben mintegy 100 hír, a Pressburger Zeitungban 160, a Neuer Kurier aus Ungarnban 230 hír. A nemzetgyűlési hírek közül kereken harminc bukkan fel valamennyi újságban, a nemzetgyűlésen kívüli eseményekről beszámoló hírek közül kereken húsz. A Hadi Történetek nemzetgyűlési hírei között csak néhány olyan akad, amely nem szerepel valamelyik német újságban. A nemzetgyűlésen kívüli hírek között több olyan előfordul benne, mely a német lapokban nem szerepel (kereken 60 hír, hírei 43 százaléka), de a német nyelvű újságok is bőszéggel hoznak olyan híreket, melyek viszont a Hadi Történetekben nem szerepelnek, és olyanokat is, melyekkel a vizsgált négy lap között egyedül állnak²⁷. A Hadi Történeteket tehát ebben az időszakban nem tüntette ki a többi hazai lap között olyan aktuális információk bősége, melyekről más újságokból ne értesülhetett volna az olvasó.

A száraz, színtelen, referáló stílus és a Wiener Zeitungtól való átvételek nagy mennyisége az a két fő negatív vonás, melyek a német nyelvű lapok kapcsán leggyakrabban említésre kerülnek a szakirodalomban²⁸. Ezek jelentik ugyanakkor azt a két vonást, melyek erősítésére az 1790-es években megjelent cenzúrendeletek és -instrukciók tanúsága szerint a hatóságok – mind a bécsi magyar, mind a német nyelvű hazai újságoknál – törekedtek²⁹.

27 Azon hírek részesedése a nemzetgyűlésen kívüli hírek között, melyek csak egy újságban bukkannak fel a négy közül: a Neuer Kurier aus Ungarnban a hírek 65 százaléka, a Pressburger Zeitungban a hírek 60 százaléka, az Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichtenben pedig 31 százaléka.

28 Magyar Sajtótörténet 112. o.: "E sajtó jellegére általában a referáló színvonal a jellemző. Az ország függő helyzete pedig azt eredményezte, hogy az újságok nagyobbbrészt a bécsi félhivatalos újság nyomán készültek. Kivételek csak a kisebb-nagyobb mértékben jelentkező helyi hírek voltak. A nemesi ellenállás győzelme után, 1790 körül azonban német lapjaink egy része is önállósodni kezd: saját tudósítói nyomán számolnak be a török háború eseményeiről és egyre több, a hazai szellemi életről foglalkozó hírt közölnek. 1792-93 után pedig, a cenzúraszigorítások és a nemesi kompromisszum kialakulása idején ismét visszatérnek a jozefinista korszak előtti, száraz, megjegyzések nélküli hírszolgálati stílushoz."; 182. o.: "...Igaz, hogy ennek a hazai német polgárságnak az igényei eredményezték német nyelvű hírlapirodalmunk megindítását Budán, Pozsonyban, Pesten és Nagyszombenben, .. mégis azt kell mondanunk, hogy e lapok alig fejeztek ki polgári eszméket és törekvéseket. Legnagyobb részben – még a 19. század elején is – száraz, referáló stílus jellemezte őket, és a külföldi – elsősorban a bécsi – lapok híreinek szinte változtatás nélküli átvétele. Egy kortárs ezt úgy fejezte ki, hogy a hazai német újságokat nem is 'írták' a bécsi lapokból, hanem közvetlenül azokból 'nyomták'.

29 A bécsi magyar lapokra nézve már 1790 augusztusában megszületett az első olyan (ismert) cenzúrainstrukció, mely a francia és a németalföldi forradalmi eseményeket illetően a magyar lapokat a Wiener Zeitungban megjelentek közlésére kívánta korlátozni, és amelyben az újságírói kommentárokat is nemkívánatosnak nyilvánították (Magyar Sajtótörténet 120-121.; *Sashegyi Öszkár*: Zensur und Geistesfreiheit unter Joseph II. Bp. 1958. 150. o.; *Goriupp Alíz*: A kormányzat sajtópolitikája és a magyar hírlapok a XVIII. század fordulóján. In: MKSz 1944. 21-29. o.). A Magyarország területén megjelent újságokra ennek érvényét viszont csak 1791 augusztusában terjesztették ki (*Goriupp* i. m. 22. o.). Ez a két elem – a Wiener Zeitung mint kizárólagosan engedélyezett forrás, és a kommentárok tilalma – a későbbiekben is visszatérő eleme a cenzúrendeleteknek.

A három német nyelvű lap a Wiener Zeitungból való átvételek mennyiségét tekintve eltérő képet mutat. 1791 januárjától októberéig a budai Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichtenben a híryanagnak (a *terjedelmet* tekintve) mintegy 90 százaléka származhatott a Wiener Zeitungból, a pesti Neuer Kurier aus Ungarnban a híryanag mintegy fele, a Pressburger Zeitungban mintegy 40 százaléka. Nem tudjuk megállapítani, valóban onnan származtak-e a hírek, de az azokban foglalt információk és a megjelenés ideje a híryanag ekkora részénél tesz lehetővé a Wiener Zeitungból való átvétel feltételezését, a Wiener Zeitung híreivel való szövegszerű hasonlóság pedig az esetek túlnyomó részében valószínűsíti is az átvételt³⁰. A Hadi Történetek francia tárgyú anyagának a vizsgált háromnegyed évben mintegy fele származhatott a Wiener Zeitungból³¹. Nemcsak az átvétel mennyiségét illetően térnek el a német nyelvű lapok egymástól, hanem abban is, mennyire alakították át az átvett anyagot, mennyire illesztették azt a Wiener Zeitungban megjelenttől eltérő kontextusba³². Alább látni fogjuk, hogy mechanikus, mérlegelés nélküli átvételről egyik lap esetében sincsen szó.

Ami a Hadi Történetek hírszolgáltatását ebben az időszakban a német nyelvű lapokétól megkülönböztette, az nem a francia eseményeknek szentelt tér, nem a hírszolgáltatás részletessége, és alapvetően nem is a Wiener Zeitungtól való függőség mértéke, hanem a hírek feldolgozásának módja volt. Az ellentét ugyan a vizsgált francia híryanagban ezen a téren sem olyan szembeötlő, mint a német nyelvű lapokat a magyar lapokkal szemben elmarasztaló globális szembeállítások alapján várnánk³³. A német nyelvű lapok az állásfoglalások, kommentárok mennyisége szempontjából differenciált képet mutatnak, a köztük meglévő különbségek nagyobbak, mint a valamennyiüket a Hadi Történetektől elválasztó távolság. Explicit állásfoglalások, kommentárok, valamint az információközlést a használt kifejezések és fordulatok révén átfonó értékelés éppenannyira jelen vannak a pozsonyi és a pesti újság francia tárgyú hírszolgáltatásában, mint a Hadi Történetekében. Különbség van viszont a kommentárok és értékelést-értelmezést tartalmazó szövegrészek jellegében, eredetében és funkciójában.

30 Előfordulnak azonban olyan szövegrészek is, melyeknél – kisebb szövegszerű eltérések, a Wiener Zeitungban nem fellelhető információk felbukkanása, vagy a Wiener Zeitungéhoz hasonló szövegek annál korábbi vagy azzal egyidejű közlése miatt – inkább a Wiener Zeitunggal közös forrás felhasználása tűnik valószínűnek. Ezek az esetek arra mutatnak, hogy a Wiener Zeitungból való átvétel a többi szövegrész esetében sem könyvelhetjük el megkérdőjelezhetetlen tényként.

31 Nem vitás, hogy ebben a cenzúrának is szerepe lehetett (l. a 29. lábjegyzetet). 1790. januárjától augusztus végéig az 1791-es részesedésnél körülbelül 10 százaléknnyival kisebb (40 %) a Hadi Történetek francia tárgyú anyagában az olyan szövegek részesedése, melyek vagy azonosak a Wiener Zeitungban korábban megjelentekkel, vagy kizárólag olyan információkból épülnek fel, melyek a Wiener Zeitung korábbi számaiból megtudhatóak voltak.

32 Részletesebben ezzel a kérdéssel a Pressburger Zeitung és az Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten 1791 január-júniusi híryanagára nézve a Magyar Könyvszemle 1994/4. számában megjelent írásomban foglalkoztam.

33 Pl.: "... a 'pártatlanság' jelszava mögé rejtőző közönyös és állásfoglalás nélküli, referáló lapok... – Különösen a hazai német nyelvű hírlapok voltak ilyenek." (Kókay György: Felvilágosodás kori vélemények az újságírói hivatásról. In: *Uő*: Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában. Bp. 1983. 140. o.)

Ha megvizsgáljuk az olyan szövegek arányát az egyes újságokban, melyek referálásra szorítkoznak, illetve melyek véleménynyilvánítást is tartalmaznak³⁴, az eredmények (az újságírói/szerkesztői vagy tudósítói állásfoglalást érzékeltető szövegrészek, illetve a tényeket és idegen megnyilatkozásokat állásfoglalás nélkül közvetítő szövegrészek arányai³⁵) azt mutatják, hogy az állásfoglalásmentes referáló sajtó műfaját (ha ez alatt tények és az ismertetett események szereplőitől elhangzottak állásfoglalásmentes referálást értjük) egyedül az Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten képviseli a négy lap közül. A másik két német nyelvű lap és a Hadi Történetek között az állásfoglalást érzékeltető szövegrészek részesedését illetően nincs jelentős különbség (ld. 1. táblázat)³⁶. Más a helyzet, ha a csak

34 A valamennyi újságban megjelenő nagy terjedelmű dokumentumokat, az alkotmány szövegét és a király szökésekor hátrahagyott kiáltványát, bár ezek is eltérő terjedelemben jelennek meg az egyes újságokban, ennél a vizsgálatnál figyelmen kívül hagytam.

35 A kategóriákhoz I. Ursula E. Koch/Ute Nawratil/Detlef Schröter: Französische Revolution und preußische Zeitungsberichte. Ein Pilotprojekt zur historischen Inhaltsanalyse. In: Französische Revolution und deutsche Öffentlichkeit. Wandlungen in Presse und Alltagskultur am Ende des achtzehnten Jahrhunderts. Hrsg.: Holger Böning. München–London–New York–Paris, 1992. 199–249. o.

36 1790 első felében valamivel nagyobb az állásfoglalást tartalmazó szövegrészek részesedése a Hadi Történetekben, mint 1791-ben, 1790 augusztusa után viszont még nem csökken jelentősen (2. táblázat).

	idegen mnyilatkozás állásfoglalás nélküli közvetítése (%)	tiszta tényközlés (%)	elsősorban a szerkesztő/ újságíró (tudósító) állásfoglalásának kifejezése (%)	állásfoglalással átszínezett referálás (%)
1790. január - július	43	14	12	31
1790. augusztus - december	41	17	8	34
1791. január - október eleje	59	13	6	21

Ezek a számok és a Wiener Zeitungból való átvétel részesedésének vizsgálata (l. 31. l.) is mutatják azt, amire gyakran rámutattak már a szakirodalomban, hogy az 1790. augusztusi cenzúrainstrukció nem jelentett cezurát az újságokkal való bánásmódban, hiszen a korban a cenzúrarendeletek és cenzori instrukciók gyakran az amúgy is szokásban volt gyakorlatot foglalták össze, vagy olyan elveket rögzítettek, melyek ugyan elvileg érvényben voltak, melyeket azonban nem tudtak a gyakorlatban ténylegesen érvényesíteni. (Magyar Sajtótörténet 121. o.; *Dezsényi* i. m. 13. o.; *Jászai Rezső* - i. m. 53. o. - azt állapította meg a bécsi magyar lapokról, hogy 1790 augusztusa nem hozott észrevehető változást hangvételükben.) Éppen ezért az 1791-es év első felére nézve is jogosultnak tartom a bécsi magyar és a hazai német nyelvű lapok állásfoglaló szövegrészei és a Wiener Zeitungból való átvételei mennyiségének összevetését, amikor pedig utóbbi lapokra ismereteink szerint még nem terjesztették ki a cenzúrainstrukció érvényét, mely a bécsi magyar lapokra nézve már érvényben volt. Annál is inkább, mert egy helytartótanácsi leirat már 1790 szeptemberében azért vonta felcélösségre a pozsonyi városi tanácsot, mert a pozsonyi újságokban a németalföldi és a francia eseményekről a Wiener Zeitungban nem szereplő hírek jelentek meg (Kókay György szíves közlése: Pozsonyi Városi Levéltár CL 1790. Fasc. 8. No. 160 A. 526 d.), az 1791 nyarán megjelent rendeletnek tehát az ország területén megjelent lapokra nézve is lehettek előzményei.

a Pressburger Zeitungra jellemző "helyszíni tudósításokban" (párizsi eredetűnek tűnő, "Paris den. ./Paris vom..." címmel ellátott, hely- és időhatározóiiban és a használt személyes névmásokban nagyjából a címben megjelölt koordinátákhoz alkalmazkodó tudósításokban) megjelenő állásfoglalásoktól és kommentároktól eltekintünk, és csak azokat vesszük figyelembe, melyek címük (pusztán "Frankreich" ill. "Franciaország") és koordinátarendszerük alapján szerkesztői állásfoglalásként is értelmezhetőek. Olyan szövegrészeket tehát, ahol a franciaországi események "in Frankreich" és nem "hier", "az elmúlt hónap 15-dikén" és nem "tegnap" történnek, ahol XVI. Lajos "a franciák királyaként" és nem "a mi királyunkként" szerepel stb., ahol az újságok tehát semmilyen eszközzel nem jelölik meg a lapjaikon megszólaló hang idegen eredetét, nem 'határolják el' magukat tőle hovatartozása megjelölésével, miáltal a bennük előforduló állásfoglalások az 'újság' véleményeként olvasódhatnak. A Pressburger Zeitung hírszolgáltatására ugyanis éppen a helyszíni (vagy annak feltüntetett), értékelést hordozó fordulatokkal sűrűn átfont tudósítások a jellemzőek: a vizsgált háromnegyed évben csak nyolc olyan hírcsokor jelentkezik, melyről az újság nem jelzi "Paris den.../Paris vom..." címmel, hogy azt (vagy legalább annak első részét) párizsi eredetű tudósítás alkotja³⁷. Ha 'kommentárok' alatt csak a szerkesztőség álláspontjának megjelenítését értjük (vagy egy olyan szerkesztési módot, mely legalábbis lehetővé teszi, hogy a lapban megjelenő kommentárok szerkesztői eredetét feltételezzük), úgy csak a Neuer Kurier aus Ungarn képvisel a vizsgált német nyelvű lapok között a magyar nyelvű lappal azonos szintet.

37 Arra nézve soha nem kapunk explicit figyelmeztetést, hogy a párizsi eredetű szöveg végetért, így, bár a határozók és a személyes névmások vizsgálatával olykor valószínűsíthetjük, hogy a fejletről távolabb elhelyezkedő hírek már más forrásra mennek vissza, az újság gesztusát ezekre is érvényesnek tekinthetjük. A hasonló elven (helyszíni tudósítások összeszerkesztésével) szerkesztett XVII. századi németországi újságok híreinek datálási bizonytalanságairól, amelyek többek között éppen abból a Pressburger Zeitung híreinek is tapasztalható gyakorlatból adódnak, hogy gyakran "in den Redaktionen aus unterschiedlichen alten Korrespondenzen ein Bericht zusammengebaut wird, über den man in aller Regel das jüngste verwendete Datum setzt" l. *Heinz-Georg Neumann* írását (Der Zeitungsjahrgang 1694. Nachrichten und Nachrichtenbeschaffung im Vergleich. In: *Presse und Geschichte II. Neue Beiträge zur historischen Kommunikationsforschung*. München–New York–London–Oxford–Paris, 1987. (Deutsche Presseforschung Bd. 26.)) A Pressburger Zeitung helyenként, úgy tűnik, nem csak különböző eredetű 'helyszíni tudósításokat' szerkesztett egymás mellé, hanem 'helyszíni tudósításokat' és nem franciaországi nézőpontból megfogalmazott híradásokat is.

1. táblázat

A referálás és véleménynyilvánítás arányai a négy lap híryanagyában 1791 januárjától október elejéig (az alkotmány és a királyi proklamáció szövegét figyelmen kívül hagyva)

	idegen megnyilatkozás állásfoglalás nélküli közvetítése (%)	tiszta tényközlés (%)	elsősorban a szerkesztő/ újságíró (tudósító) állásfoglalásának kifejezése (%)	állásfoglalással átszínezett referálás (%)
USGN	97	1	0	2
(PZ	60	13	5	22)
NKU	54	11	12	23
HT	59	13	6	21

Az idegen eredet megjelölésének hiánya által kiváltott olvasatot (mely szerint ilyen esetekben az 'újság' hangját halljuk) megzavarhatják, elbizonytalaníthatják a megszólaló hangok közötti ellentmondások, disszonanciák, igazolhatják és megerősíthetik viszont olyan szerkesztői megjegyzések, melyek az adott újság szerkesztési gyakorlatáról szólnak, és ezt időnként az ismertetett eseményekkel kapcsolatos tartalmi állásfoglalásokkal kötik össze. Ilyenek a Hadi Történetekben és a Neuer Kurier aus Ungarnban jelentkeznek gyakran, a másik két német nyelvű lapban a szórványosan jelentkező szerkesztői megjegyzések tartalmi kommentárokkal szinte soha nem kapcsolódnak össze. A kommentárok és a szerkesztői megjegyzések összecsengése, egymásravezetése és a kommentárok következtetése, az általuk kifejezett álláspontok összegeztetősége az, aminek hatására az olvasó megerősítve látja magát abban, hogy az újságban megjelenő állásfoglalásokat az adott újság szerkesztősége állásfoglalásának tekintheti. A szerkesztőségi és tartalmi megjegyzések egymásra vonatkozása hiányzik a Pressburger Zeitungban, és arra a budai lapban szórványosan felbukkanó megjegyzések sem szolgáltatnak példát. A Hadi Történetek gondos és megfontolt szerkesztésről tanuskodó tudósításaiban viszont állandóan jelenlévőnek érezzük a szerkesztő hangját. A Neuer Kurier aus Ungarn kommentárjai is azzal az igénnyel lépnek fel, hogy irányítsák a tájékozódást, hogy átfogják a francia események egész folyamatát, sőt, a Hadi Történeteknél harsányabban hirdetik ezt az igényt, nagy szerkesztői öntudatot szólaltatva meg. A híryanagy feldolgozásának igényessége ugyanakkor a pesti lapban nem mindig felel meg ennek az igénynek. Találkozunk kisebb-nagyobb diszharmóniával a megszólaló hangok között, és mivel a szerkesztői munka nem gondos annyira, hogy a megszólaló hangokat mindig elhelyezze, a hozzájuk való viszonyát egyértelművé tegye, ebben az újságban is megmarad

valamennyi bizonytalanság az olvasóban: olvashatja-e a tudósítások összességét összefüggő egészként, ráhagyatkozhat-e minden egyes kommentár vagy állásfoglalást kifejező nyelvi fordulat esetében, annak helyiértékét illetően, spontán olvasatára? A Hadi Történeteknél ilyen kételyek nem merülnek fel.

Ehhez társul a Hadi Történetek azon gyakorlata, hogy a hírek közlését rendszeresen háttérismereteket közlő, magyarázó közbevetésekkel kíséri. Nem kerülhet említésre olyan név, az olvasók számára esetleg ismeretlen vagy idegenül csengő fogalom, vagy olyan földrajzi név, melyet az újság ne világítana meg gondosan olvasói számára. Ez történhet zárójeles beszúrással³⁸, gondolatjeles közbevetéssel³⁹, vagy szabályos lábjegyzet⁴⁰ formájában. E magyarázó kommentárok egy része csak pár szavas magyarázatot ad, hogy az olvasók el tudják helyezni az adott nevet vagy fogalmat⁴¹, más része háttérinformációk tömegét vonultatja fel⁴².

Ezek a tárgyi "kommentárok" többnyire nem jelentkeznek a fenti számadatokban, hiszen általában nem tartalmazzak állásfoglalást. Mutatják viszont, hogy a lap olyan olvasóközönséghez is szólni kívánt, amelyről a szerkesztők nem feltételezték, hogy a hírek megértéséhez szükséges ismertekkel rendelkeznek, vagy azoknak

38 Pl. HT 1791 márc. 4.: "Sokszor hallattott Colmárban (felső Alsátziának fő városa), a' zenebonáskodó sokaság közzül: Éljen az Artésiai Gróf! Lámpáshoz a' Biztosokat (Párisból került Módi, ez a' kiáltás neve, a' hol t. i. az úttzak éjjeli világosítására készült Lámpások tartóira akasztott a' dühösködő Nép némelly tárgyait a' maga gyűlölségének, e' mostani Révolutzio alatt)..."; Uott: "... és hogy a' Királyt kérni kell azon Végezésnek, minél előbb lehető végrehajtására, a' mellynek ereje szerint bizonyos számú seregnek kellett a' határookra szállíttatni. (30 Gyalog és 20 Lov. Reg. teknek t. i. egy gyalog Bat. 750. Emberre van határozva: a' lovasoknak egy Svadronjok pedig 170 Emberre. 8. lovas Reg. 4; 12 pedig 8. Svadronokból fog állani.)..."

39 Pl. HT 1791 máj. 31.: "A' Párisi Újságból olvassuk, hogy Május' elsőjén, az az, harmad nappal azon Brévének közönségessé létele után, melly Áprilisnek 13-dikán útasított Romából a' Frantzia Papsághoz, — a' mellyben törvényteleneknek, 's szentségtöréseknek kiáltja ő Szentsége az új Püspök választókat, 's átokkal, és Ekklesiából való ki-tiltással fenyegeti mind azon nagyobb és kisebb Papokat, kik a' Bréve' kiadásának napjától számlalva, 40 napoknak el forgása alatt vissza nem szopják (veszik) az általok le tett polgári hitet — a' Párisi Püspök' palotájának kapuja felett im' e' következendő két sor versek olvastattak:..."

40 Pl. HT 1791 júli 12.: "... Hogy ó, tsak Montmedybe" akart menni..." —magyarázó lábjegyzet a lap alján: "Montmedy, Luxenburg Tartományának Fr. Országához tartozó részében vagon. Meg lehet látni, az általunk meg küldött Austriai Német Alföld' Mappáján."

41 Pl. HT 1791 márc. 1.: "Új-Hollandiának partjaitól 2000 tengeri mérföldre távozott Peyrouse Úr, a' hol Cook (híres Anglus hajós Kapitány) nem volt."; HT 1791 jan. 28.: "Egy Dáma, Caen (Cadomum, Normandia Tartományában fekszik) Városa mellett lévő kastélyában..."

42 Pl. HT 1791 ápr. 5.: "Az új polgári alkotványnak ellenségi, darab időtől fogva rcbesgetik már (így írják a' Párisi Tudósítások), hogy Frantzia Ország ellen fegyverrel készülének némelly külső Hatalmasságok, különösen a' Német Birodalom, és az abban tartózkodó Frantzia Kir. Hertzegek". — a királyi hercegek említéséhez a következő lapalji lábjegyzet csatlakozik: "T. i. a' Condéi Hertzeg, két Fiaival a' Bourboni és Enghieni Hertzegekkel együtt. Ezek Turinban múltatak volt, a' Frantzia Király' iffjabb testvér Öttsével az Artésiai Gróffal együtt; hanem darab idővel ez előtt Stuttgartba vették útjokat, holott arra kérték a' Vürtembergi Hertzeget, hogy engedné nekik által Ludvigsburg nevezetű Kastélyát, ideig való lakó helyül; de ezt meg nem nyerhetvén folyadmodtak a' Moguntziai (Maynz) Érsekhez, 's azt kérték meg, a' Vormátziai (Vorms) püspöki Palotának által engedése eránt. Itt, foganatos lett kérések, 's már most Vormátziában tartózkodnak; és az Artésiai Gróft is magokhoz várták, hajdani Frantzia Minister Colonneval együtt."

maguk utána tudnának nézni, ezért szükségesnek látták a tudósítások gondos felépítését és eligazító kommentárokkal való ellátását. A magyarázó közbevetések arról árulkodnak, hogy a lap szerkesztői egészen csekély előismereteket feltételeztek annak olvasóinál, illetve olyan olvasók számára is érthetővé kívánták tenni azt, akik csak csekély ismeretekkel rendelkeztek az ismertetett események szereplőiről, földrajzi és történelmi teréről. Az újság ezért egymaga felvállalta a közölt hírek lényegi megértéséhez szükséges teljes ismeretanyag közlését. Kókay György feltételezi, hogy az újságot legnagyobb számban „a középnemesség képviselői” járaták, de hatása szélesebb körben is érvényesült és esetenként a parasztságot is elérte, mert a tanítók, jegyzők és lelkészek felolvastak belőle a falvakban. A lap egyik fő célkitűzése azonban érzékelhetően a köznemesség nevelése volt a nemzeti nyelv és kultúra szeretetére, ápolására és az ő irányítgatásuk a hasznos reformok irányába. A szerkesztők által alkalmazott stratégia arra mutat, hogy olyan olvasóközönségről volt szó, amelynek legnagyobb részét egyszerre kellett az újságolvasásra rászoktatni, tájékoztatni és nevelni⁴³. Az 1791-es év francia híreinek részletes vizsgálata azt mutatja, hogy ezek a hírek is e „pedagógiai” koncepció részét képezték. Az aktualitások és a megértésükhöz szükséges háttérismeretek egyidejű közlésével az újság megfeleltethet pedagógiai célkitűzésének még egy olyan közegben is, ahol egy imakönyvön, Werbőczyn és a kalendáriumon kívül más könyv nem volt használatban⁴⁴.

Úgy vélem, hogy az utóbb ismertetett két – összekapcsolódó, egymást erősítő – vonás az, mely a Hadi Történetek hírszolgáltatását a vizsgált időszakban leginkább ‘kiemeli’ a többi vizsgált lap közül. Egyrészt az, hogy a szerkesztői megjegyzések és a tartalmi kommentárok összecsengése, egymásravező jellege folytán a szerkesztő hangja az egész hírszolgálatot átfogja, strukturálja, azt állandóan jelenlévőnek érezzük. Másrészt az, hogy az újság magyarázó, eligazító közbevetések rendszeres közbeiktatása útján a hírekkel párhuzamosan folyamatosan ellátta olvasóit a hírek megértéséhez szükséges háttérismeretekkel is⁴⁵, és így hírszolgáltatása alkalmas lehetett annak a távolságnak az áthidalására, mely a közvetíteni kívánt ismeretek (illetve ezeken keresztül a közvetíteni kívánt eszmék) és az olvasók előismereteinek szintjét elválasztotta egymástól. Az előbbi vonás valóban a német nyelvű lapoknál közelebb jelöli ki a Hadi Történetek helyét a véleményformáló sajtóhoz azon a skálán, melynek két végpontját egyrészt az állásfoglalás-

43 Magyar Sajtótörténet 124-136. o., Kókay 1957.

44 Tóth István György: Mivel hogy magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon. Bp. 1996. 197-228. o., különösen 201. o.; Kókay 1957. 166. o.

45 A Neuer Kurier aus Ungarnban is felbukkannak helyenként szüksézávú zárójeles magyarázó közbevetések, de sokkal kevésbé jellemzőek rá, mint a Hadi Történetekre (összesen 37 néhány-szavas zárójeles magyarázó közbevetést találtam a vizsgált hírszolgálatban, míg a Hadi Történetekben 80 körüli a magyarázó közbevetések száma.) Ezek a Hadi Történetekben jelentős részben sokkal hosszabbak is, mint a Neuer Kurier aus Ungarnban. Ezekhez járulnak még a magyar nyelvű újságban a zárójelben közölt nyelvi ‘magyarázatok’, melyek vagy egy magyar, ill. magyarított név ill. kifejezés francia, latin vagy német megfelelőjét, vagy egy idegen nyelvű, ill. eredetű kifejezés magyar megfelelőjét közlik, vagy pedig egy magyar kifejezésnek egy másik magyar nyelvű, az esetek többségében latin megfelelőjét adják meg.

lásmentes, tények referálására szorítókozó sajtó, a másikat pedig az egységes állásfoglalást közvetítő, véleményformáló politikai sajtó újságtípusa képviseli. A Neuer Kurier aus Ungarn, annak ellenére távolabb áll ettől a típustól, hogy benne a vizsgált időszakban valamivel magasabb az elsősorban szerkesztői/újságírói állásfoglalás kifejezésére szolgáló szövegrészek aránya, mint a Hadi Történetekben, s annak ellenére is, hogy a pesti lap tartalmi kommentárokkal összefonódó szerkesztői megjegyzéseiben nemegyszer hangot ad annak az igényének, hogy olvasói számára a francia események menetét értelmezze, azokat értékelje: elmélkedik a forradalom jövője felett, gyakran jóslatokba bocsájtkozik, és kommentárjaiban következetes – következetesen fejlődő – álláspontot képvisel. Távolabb áll azért, mert a pesti lapban időnként felbukkannak integrálatlan hangok, melyeknek idegen eredetét a szerkesztő elmulasztotta jelezni, mégis a szerkesztői hangtól eltérő árnyalatot képviselnek.

A második vonás viszont olyan teljesítménye a bécsi magyar lapnak, mely sajátos feladatvállalásából, célbavett közönségének jellegzetességeiből következett, ezért véleményem szerint nem állítható normaként olyan hírlapok elé, melyek nem tűzték maguk elé a 'szintemelés' feladatát, melyeknek hírei más közegbe érkeztek, melyeknek közönségénél más szintű, más típusú előismeretek feltételezhetőek⁴⁶.

46 Figyelemreméltó a Hadi Történetek eszköztárának hasonlósága egy olyan újságával, mely hangsúlyozottan a "nép" számára íródott és sikerrel alkalmazta hírszolgáltatásában, ill. annak kiegészítésére a század "népfelvilágosítói" (Volksaufklärung) törekvései során kialakított, a "nép" megszólítására alkalmasnak bizonyult formákat (pl. a fiktív dialógust) (*Holger Böning: Zeitungen für das "Volk". Ein Beitrag zur Entstehung periodischer Schriften für einfache Leser und zur Politisierung der deutschen Öffentlichkeit nach der Französischen Revolution. In: Französische Revolution und deutsche Öffentlichkeit. 467-527. o.*). A "Bote aus Thüringen" is (Schneppenthal, 1788-1816) térképet mellékelte híreinek szemléltetéséhez, és időnként felszólította olvasóit, hogy keressék meg azon a szóba került helységeket (*Böning i. m. 499. és 523. o. 101. l.*), éppúgy mint a Hadi Történetek (Kókay 1957. 166. o.; l. pl. a 40. l. ábjegyzetben idézett helyet), és a Hadi Történetekhez hasonlóan zárójeles magyarázatokkal világította meg az egyszerű olvasók számára nehezen érthető fogalmakat (néhány példa a *Holger Böning* (i. m. 493-495. o.) által idézett 1791-es francia tárgyú tudósítások szövegéből: "Der Pabst. .. hat. .. alle neuen Geistlichen so wie auch diejenigen, welche diese neuen Bischöfe einweiheten. .. förmlich durch eine Breve (so nennt man die Päbstlichen Schreiben und Verordnungen) in den Bann gethan."; "... aber vorzüglich drang das ganze Heer der Aristocraten (der Revolutionsfeinde). .. in ihn..."). Hasonló jelenségek természetesen mindig is megfigyelhetőek voltak a nyomtatott sajtó története során, hiszen a szerkesztők és az olvasók műveltségi szintjének eltérése volt a hasonló megoldásokat hívott elő: "A 17. század elején meginduló hírlapok hetilapok voltak, amelyek a hírek szűz felsorolására korlátozták tevékenységüket. Nemegyszer előfordult azonban, hogy az újságszerkesztők között tudósok is akadtak, akik – a felvilágosodás racionalizmusától és pedagógiai beállítottságától is befolyásolva – szükségesnek érezték, hogy a hírekben előforduló történelmi, földrajzi és egyéb neveket, fogalmakat magyarázó jegyzetekkel lássák el. Ugyanis úgy gondolták, hogy olvasóik egy része rászorul az idegen és szokatlan szók magyarázatára. A szerkesztőknek ez az olvasók művelésére irányuló pedagógiai törekvése indította el azt a folyamatot, amelynek során létrejött a tudományos cikk, a tárca kezdetleges változata és más szórakoztató műfajok őse – majd maga a folyóirat. A 17. század második felében indult meg a folyóirat-irodalom. ..." (Magyar Sajtótörténet 25. o., hasonló értelemben: *Otto Groth: Die Zeitung. Bd. I. Mannheim-Berlin-Leipzig, 1928., 600-619. o.*) Kialakultak azonban olyan formák is, melyek az újságolvasó közönség számára a szükséges földrajzi, történelmi és államismereti háttérinformációkat az újságoktól elkülönítve szállították, és így mintegy mentesítették a hírlapsajtót ettől a feladattól. Ilyen vállalkozás volt a Hübner-féle "Geographisch-Historisch-Statistisches Zeitungs Lexikon", melyet első ízben 1704-ben adtak ki Lipcsében, és amely 1727-ben már a 12. kiadást érte meg (megtalálható volt egyébként a Neuer Kurier aus Ungarn szerkesztője, Moll Jeromos 1792 őszén elárverezett könyvtárában is (Budapest Főváros Levéltára, Pest város tanácsi iratai, Int.: a. m. 5092. 10. f.) és az árverezéskor vevőre is talált (uo. 24. f.)).

Vizsgáljuk meg, hogyan éltek a vizsgált lapok a rendelkezésükre álló eszközökkel a forradalom eseményeinek ismertetésében és képeinek kialakításában. Mint hírlapoknak elsődrendű funkciójuk a tájékoztatás, aktuális információk közvetítése volt. Érdeklődésüknek vagy a forradalomról alkotott és az olvasókban kialakítandó képnek megfelelően válogathattak viszont a hírek között. Láttuk, hogy a valamennyi újságban megjelenő hírek száma csekély. Ennek az az oka, hogy az újságok válogatási szempontjai között lényeges különbségek voltak. Két, vagy három újság híryanaga között még sokkal több az érintkezés: a négy közül háromban, vagy kettőben (különböző összeállításokban) igen gyakran jelennek meg azonos tartalmú, az esetek jelentős részében egymáshoz a szöveg megformálását tekintve is közel álló hírek. A négy, egymástól számos szempontból markánsan eltérő hírszolgáltatást nyújtó újság híryanagának közös metszete viszont már csak a legkiugróbb események híreit tartalmazza⁴⁷. A négy újság híryanagát együttesen tekintve úgy tűnik, hogy az a híryanag, amiből válogattak és tudósítá-

47 Ezek a következők:

- a király március eleji betegsége (mindegyik újság tudósít hogylétéről, nemzetgyűlési híreik között arról, hogy a gyűlésben naponta felolvassák a király orvosainak jelentését, és valamennyien tudósítanak a király felgyógyulásának ünnepléséről)
- Mirabeau betegsége és halála, a halála feletti gyász (hozzák az ezzel kapcsolatos nemzetgyűlési döntéseket is, tudósítanak temetéséről)
- április 18-i eseménysor, okainak és előzményeinek megvilágításával, és következményei (Lafayette lemondott majd visszatért a Nemzetörség élére; a király elküldte személyzete 'arisztokratikus' érzelműnek tartott tagjait)
- a király diplomáciai nyilatkozata a külföld felé arról, hogy támogatja a forradalmat
- a nyár elején valamennyien közlik Freteau képviselő jelentését a diplomáciai bizottság nevében az országot fenyegető külső és belső veszélyekről, és az ennek nyomán hozott biztonsági intézkedéseket, ezek között Condé hercege ellenieket (júni 11-i nemzetgyűlési ülés); beszámolnak a katonatiszektől megkövetelt eskü meghatározásáról, melynek célja a hadsereg hűségének biztosítása és fegyelemének helyreállítása volt; beszámolnak a korzikai ellenforradalomról
- a királyi család szökése és hazatérése (hozzák a király szökésével kapcsolatos nemzetgyűlési intézkedéseket is, így a királyi család őriztetéséről, a trónörökös neveltetéséről hozott határozatokat; közlik, hogy a Nemzetgyűlés magához vonta a végrehajtó hatalmat – a Hadi Történetek ezt csak július 22-én mondja ki, a "Párizsi Újságból" idézve, a német nyelvű lapok két héttel korábban közlik a tényt –; közlik a király szökésekor hátrahagyott memoire-ját és ismertetik a király és a királyné nyilatkozatait, melyeket a szökés után tettek a Nemzetgyűlés küldöttjei előtt, valamint közlik Bouillé tábornok Nemzetgyűléshez írott levelét. Közlik a spanyol király nyilatkozatát a királyi család szökéséről, melyet a Nemzetgyűlésben július 10-én olvastak fel; közlik az Orleansi hercegnek a szökés után adott nyilatkozatát arról, hogy nem kíván régens lenni, és tudósítanak arról, hogy a királyi család hazatértét követő napokban a párizsi külföldi követek a királyhoz akartak járulni, de nem engedték őket hozzá)
- a királyi sorsával kapcsolatos viták és nézetek (ismertetik a Nemzetgyűlés 290 tagjának tiltakozását a királlyal szembeni bánásmód ellen és a Nemzetgyűlés július 13., 14., 15-i vitáit és végül döntését a király sorsáról)
- ehhez kapcsolódóan ismertetik a július 17-i Mars-mezei eseményeket is, és említik a "felbujtók és rendzavarók" ellen hozott intézkedéseket)
- az alkotmány végső revíziója, elkészülte, szentesítése (közlik, hogy a Nemzetgyűlés alkotmányügyi bizottsága aug. 5-én készült el az alkotmánnyal, bemutatta azt a Nemzetgyűlésnek, amely így hozzájárhatott az alkotmány átnézéséhez; valamennyien közölnek az alkotmány szövegéből – a Neuer Kurier aus Ungarn csak egy fejezetet közöl belőle, a Hadi Történetek pedig csak a szöveg mintegy felét, a Pressburger Zeitung és az Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten a teljes szöveget –; közlik, hogy a nemzetgyűlés végére ért a revízió, a kész szöveget átadták a királynak;

saikat összeállították, viszonylag zárt körben, és a magyar nyelvű lap nagyobbrészt ugyanabból a közös kiinduló információmennyiségből építette fel tudósításait, mint a német nyelvű lapok. Úgy tűnik, nem kellene sok lépést megtennünk a források visszanyomozásakor, hogy megtaláljuk híreik közös forrását, illetve forrásait⁴⁸. Az összehasonlításban felsejlő közös kiinduló hírmennyiség háttérére előtt így érdekesen rajzolódna ki az egyes újságok híryanagának jellegzetességei, melyek – éppen ennek a háttérnek a jelenlétében – sajátos,

közlök a király levelét, amelyben bejelenti a Nemzetgyűlésnek, hogy elfogadja az alkotmányt, majd a másnapi, szeptember 14-i nemzetgyűlési eseményt: a szentesítést, az ezzel kapcsolatos beszédeket, ünneplést; valamennyien ecsetelik Párizs örömét az alkotmány szentesítése felett)

- a királynak átadták az emigráns hercegek leveleit és a pillniti nyilatkozatot

Ezeket kívül még a következő nemzetgyűlési hírek tartoznak a hírek közös törzséhez:

- a Nemzetgyűlés elnökeinek jelentése (dec. 23.) a királynál előző nap tett látogatásáról és a király panaszáról, hogy a párizsi újságok befeketítik őt és a királynét

- határozat a nemzetgyűlés tagjainak újraválaszthatóságával kapcsolatban

- a király jövedelmeinek meghatározása

- a kínzás eltörlése, a halálbüntetés módjának meghatározása.

48 E közös kiinduló hírmennyiséget részben, mint az összehasonlítások mutatják, valószínűleg a Wiener Zeitung hírei alkották. A Wiener Zeitungból való átvételek elgondolhatóak úgy, mint a közös kiinduló hírmennyiség egy belső köre. Létezik azonban, bár sokkal halványabban sejlük fel, egy külső, nagyobb átmérőjű kör is, melyben a Wiener Zeitungból átvett híreken kívül azok is helyet kapnak, melyek a Wiener Zeitungban nem szerepelnek, mégis – olykor szövegszerű hasonlóságot is mutatva – több újságban is felbukkannak a négy közül. Különösen érdekesek azok az esetek, amikor ezek között a Pressburger Zeitung helyszíni tudósításainak részletei is ott vannak, mert ezek valószínűsítik, hogy az adott hír közös forrása is ilyen feldolgozásban tartalmazta azt. Olyan eset is előfordul, amikor a Pressburger Zeitung és a négy lap közül még egy vagy kettő azt a szövegváltozatot tartalmazza, mely esetleg a Wiener Zeitung megfelelő hírének forrása is lehetett, és kizárható, hogy a lapok a Wiener Zeitungból vették át a hírt, mert a Wiener Zeitungban jelenik meg az információszegényebb, leegyszerűsítettebb szövegváltozat. Ez figyelhető meg a királyi család szökése után, Párizsba való bevonulásuk leírásakor (a kövér betűkkel kiemelt, mindhárom lapban megjelenő információk hiányoznak a Wiener Zeitung megfelelő híréből): HT júli 15.: "25-diken este lett a' bemenetel Párisba. A' sok ezernyi ezer kíséző gyalog és lovas fegyveresek között, egy nagy csoport elegy belegy nép is vólt, egy papiros zászlóval, mellyen ezek a' szók olvastattak: Szabadon élni, vagy meg halni." – PZ júli 13.: "Paris den 27sten Juny. Die Ankunft des Königs erfolgte endlich am 25. um 7 Uhr Abends. Zwölf Kanonen giengen theils vor, theils hinter dem Wagen. Den Zug eröffnete ein Trupp Reiterey; diesem folgte Herr la Fayette an der Spitze seines Generalstabes; dann kam ein dicht gedrängtes Bataillon Grenadier; Nationalgarden der Provinz; das Bataillon der alten Männer und jenes der Kinder; eine grosse Menge Tambour, welche den Doppelmarsch schlugen; noch ein Haufen Provinzialnationalgarden, ein neues sehr zahlreiches Grenadierbataillon; eine starke Schwadron Kavallerie; einige Munizipalkorps; eine zahlreiche Horde mit Picken, in deren Mitte ein Pannier von Papier wehete, worauf die Worte standen: leben frey oder sterben..." – USGN júli 13.: "Am 25. Abends gegen 7 Uhr traf der König, die Königin, der Dauphin, die Schwester, und die Tochter des Königs wieder in Paris ein. Der Zug ging durch die Elisäischen Felder, und ward von einem Corps Cavalerie eröffnet; nach diesem folgte Hr. la Fayette an der Spitze seiner Stabsoffiziere, ein Bataillon Grenadiere, eine Menge Nationalen aus der Provinz, die beyden Battallione Greise und Kinder, eine grosse Menge Trommelschläger unter klingendem Spiel, dann ein Corps Nationalwachen aus verschiedenen Gegenden, ein zahlreiches Battallion Grenadiere, eine Abtheilung Cavallerie, einige Municipalitäten und eine zahlreiche Kohorte mit Piken. Mitten unter dieser Menge wurde ein Panier mit der Aufschrift getragen: Frey leben oder sterben."

egymástól eltérő szerkesztési gyakorlatokra és érdeklődésekre engednek következtetni.

Elsőként az Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten hírszolgáltatásának nemzetgyűlés-központúsága tűnik szembe. Míg a másik három újságban az alkotmány és a királyi proklamáció nélkül a nemzetgyűlési hírek és a nemzetgyűlési eredetű szövegek a hírek terjedelmének alig több mint 40 százalékát teszik ki (NKU: 43%; PZ: 44%; HT: 41%), addig a budai újságban a hírek mintegy 70 százalékát. A budai lapban az alkotmány és a királyi proklamáció nélkül vett teljes híryanagnak összesen mintegy 60 százalékát (mintegy 1600 sort) a nemzetgyűlésben elhangzottak és a nemzetgyűlési határozatok szövegszerű, idézett-jelleggel – tehát szabályos idézetként, függőbeszédben, vagy kivonat formájában – való ismertetése teszi ki, míg ez az arány a többi újságban nem sokkal haladja meg a 30 százalékot (Neuer Kurier és Pressburger Zeitung: 32%, Hadi Történetek: 35%). Ehhez járul az alkotmány közlésének szentelt eltérő terjedelem az újságokban. A Neuer Kurier aus Ungarn az egyetlen, mely nem ismerteti részletesen az alkotmányt, csak egy rövid áttekintést ad felépítéséről⁴⁹, majd első szakaszát közli⁵⁰, összesen két hasábnyi helyet szánva az alkotmány ismertetésére. A Hadi Történetek megkezdí a teljes szöveg darabonkénti közlését, de csak a harmadik fejezet első, a törvényhozással foglalkozó részének ér a végére, ekkor (szeptember 13-án) még folytatást ígér, többet azonban már nem közöl az alkotmányból. A Pressburger Zeitung és a budai német nyelvű lap viszont teljes terjedelemben közli az alkotmány szövegét, összességében több mint kétszer akkora teret (kb. 700 sort) szánva erre, mint a magyar nyelvű újság.

A nemzetgyűlési hírek összevetésével megállapítható, hogy a közös, valamennyi újságban megjelenő hírek legnagyobb része nem nemzetgyűlési döntéseket, nem a törvényhozás folyamatát ismerteti, hanem a nemzetgyűlésen kívüli történések, az aktuális politikai események nemzetgyűlésbeli visszhangjával foglalkozik. A hírek közös törzsének jelentős részét teszik ki a király szökésével és annak következményeivel foglalkozó hírek. A négy újság nemzetgyűlési hírszolgáltatása témáit illetően közeledik egymáshoz a király szökése nyomán: ennek (a nemzetgyűlési eseményekben jelentkező) következményeit hasonló módon követi végig a négy újság, számról számra jelentkeznek az azonos témájú hírek. Míg a nemzetgyűlési "hétköznapi" ismertetésében a négy újság különböző érdeklődése, eltérő válogatási szempontjai kevés közös pontot eredményeznek, addig a király szökése nyomán a kivételes helyzetben hozott nemzetgyűlési döntések mindegyikben megjelennek: a nemzetgyűlés munkája ekkor valamennyi lapban a figyelem előterébe kerül. Az év júliusáig csak három közös hír képviseli a napi eseményektől függetlennek tekinthető, hosszabb távra szánt törvényhozás munkáját: a nemzetgyűlés tagjai újraválaszthatóságának kérdése, a király jövedelmeinek meghatározása és a kínzás eltörlése, a halálbüntetés módjának meghatározása. Augusztus végétől viszont a Neuer Kurier aus Ungarn kivételével az újságok nagy

49 NKU 1791. aug. 24.

50 NKU 1791. aug. 27.

terjedelemben hozzák az alkotmányt, és annak közlésével párhuzamosan a Hadi Történetek egyszer-egyszer még kitér a végső megfogalmazás kialakításával kapcsolatos nemzetgyűlési vitákra, az Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten pedig az alkotmány szövegének darabonénti közlését a végső szövegváltozat kialakítása feletti viták részletes ismertetésével kíséri.

Az újságok által hozott nemzetgyűlési hírek témáit illetően a következő eltéréseket állapíthatjuk meg: A német nyelvű újságokban inkább bukkannak fel a közigazgatás és bíraskodás szervezésének részletkérdései, részletesen foglalkoznak a céhek felszámolásának ügyével, említik a városi vámok felszámolását, a pestbudai újságokban felbukkannak a bányászat és a földművelés jogi alapjait szabályozó, a dohánytermesztés monopóliumát illető rendelkezések is. A német nyelvű újságok folyamatosan figyelemmel kísérik a pénzügyi helyzet alakulását, tudósítanak az államháztartás helyzetéről tett jelentésekről, az assignáták nyomásáról hozott határozatokról és a megsemmisítésükről a nemzetgyűlésben elhangzott jelentésekről. Gyakran megemlítik, ha nem is térnek ki mindig a tanácskozások tartalmára, hogy a Nemzetgyűlés a pénzügyekkel foglalkozott. A gyarmatok, elsősorban a gyarmati kereskedelem is érdeklí őköt (főleg a Neuer Kurier aus Ungarnt és a Pressburger Zeitungot).

A Hadi Történetek ezzel szemben a nemzetgyűlési események, viták és határozatok közül több olyat említ, mely a vallásszabadsággal, a felekezetek egyenjogúságával, a papság polgári alkotmányával és annak fogadtatásával foglalkozik. (Ezek a királyi proklamáció és az alkotmány szövege nélkül vett – nemzetgyűlési híreinek mintegy 23%-át teszik ki, míg az ilyen témákkal foglalkozó szövegrészek az Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichtenben a nemzetgyűlési hírek 12, az Neuer Kurier aus Ungarnban 13, a Pressburger Zeitungban pedig 7%-át teszik ki.⁵¹) Így bekerül például a Hadi Történetek hírei közé a rokonok házassági tilalmával, az az alóli felmentés módozataival foglalkozó határozat (mely egyéb-

51 Az érdeklődés különbségének (a számok háttérének) illusztrálására – egy eseménysor példáján – álljon itt egy szövegszerű összehasonlítás is a három német lap, a Hadi Történetek és a forrásukként számba jöhető Wiener Zeitung tudósításai között: 1791. jan. 4-én járt le a Nemzetgyűlésben ülő papok számára a papság polgári alkotmányára teendő eskü határideje. A január 3-i és 4-i nemzetgyűlési eseményekről a Wiener Zeitung többek között a következőket közölte január 22-én: "Inzwischen war schon Tags vorher in der Nat. Vers. der Schluß erneuert worden, daß alle Französischen Prälaten welche am 4. Jänner nach Vorschrift des Dekretes vom 27. Nov. den Bürgereid nicht geleistet hätten, ihrer geistlichen Aemter verlustig seyn sollen. Als nun die Zeit zur Eidesleistung gekommen war, rufte der Präsident der Vers. die anwesenden Bischöfe einen nach dem andern auf. Zuerst traf die Reihe den Bischof von Agen. Dieser erklärte, er könne den Eid nicht leisten, und wolle lieber Amt und Einkünfte verlieren. Seinem Beispiele folgte ein Pfarrer. Der dritte an der Reihe war auch ein Pfarrer, der anstatt des Eides sein Glaubensbekenntniß ablegte. Da man auf solche Art in Weitläufigkeiten gerieth und die Sitzung lärmend wurde, so wurde beschlossen, die Geistlichkeit nur im allgemeinen zur Eidesleistung aufzufordern. Hierauf betratn viele nach einander die Tribüne, und schworen den Eid unbedingt; andere wollten Bedingungen dabey geltend machen, wurden aber damit nicht angehört; eine große Anzahl versagte den Eid gänzlich. Am Ende ward dekretirt, dem Könige das Protokoll derjenigen Geistlichen und Mitglieder der Nat. Vers. vorzulegen, welche den Eid geleistet haben, und Se. Maj. zu bitten, in Ansehen der übrigen das Dekret vom 27. Nov. in Vollziehung zu setzen." Erről az eseménysorról a Neuer Kurier aus

ként egyik német újságban sem szerepel): ennek oka – mert az ilyen szintű részletkérdésekbe való elmerülés egyáltalán nem jellemzi a Hadi Történetek tudósításait – talán az, hogy egy képviselő (az újságban idézett) javaslata alapján, a felekezetek egyenjogúságának megfelelően (“Az Urak nem akarnak, úgymond, meg engedni egy ilyen egyenetlenséget a’ Katholikusok és Nem-Katholikusok között, kik hasonló értelemben Polgárjai ugyan azon Országoknak...”) a Nemzetgyűlés úgy dönt: “a’ házassági engedelmekek szintén úgy fizetés nélkül adassanak a’ Nem-Katholikusoknak, valamint a’ Katholikusoknak.”⁵² A törvényhozási folyamatból úgy tűnik inkább olyan híreket vesz fel ez az újság, melyek a törvényhozó és végrehajtó hatalom viszonyával, a király jogosítványaival kapcsolatosak⁵³, a közigazgatás és bírászkodás szervezeti kérdéseinek nem szentel különösebb figyelmet. Ezekon kívül pedig mintha a szabadságjogok, a megkötöttségek eltörlésével kapcsolatos rendelkezések érdekelnék inkább: hosszasan idézi Mirabeau érvelését

Ungarn összesen ennyit közöl (január 26-án): “Am 4. war der für die Geistlichkeit bestimmte Termin aus, entweder den bekannten Eid zu schwören, oder ihre Pfründen eingezogen zu sehen. Viele beschworen ihn, aber eine grosse Anzahl versagte ihn gänzlich. Hierauf ist dekretirt worden, den König zu bitten, das Dekret vom 27 Novemb. in Vollziehung zu setzen.” Az Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten január 26-án a következőket közli összefoglalóan, hogy utána március 5-éig ne foglalkozzon többet a papi eskük ügyével: “Die Aufhebung der Lehenrechte und die Abschaffung des Adels hat in diesem Reiche bey weitem nicht solche Schwierigkeiten gefunden, als das Dekret vom 27. November, wonach die Geistlichkeit schwören soll, dass sie die neue Konstitution und alle neuen Verfügungen der Nat. Vers. in weltlichen Dingen, die Veränderungen der Kirchensprengel, Besetzungen der geistlichen Aemter etc. billigen und befolgen wolle und werde. Die Bischöfe widersetzen sich am meisten, und nur der Bischof von Autun hat am 28. Dez. seinen Eid mit folgenden Worten abgelegt: ‘Ich schwöre, der Nation, dem Gesetze und dem Könige treu zu seyn, und die von der Nat. Vers. dekretirte Constitution aus allen Kräften zu unterstützen, und die Gläubigen meines Kirchsprengels bey derselben zu erhalten.’ Der Bischof von Agen erklärte dagegen, er könne den Eid nicht ablegen, und wolle lieber Amt und Einkünfte verlieren. —” A Pressburger Zeitung egyáltalán nem foglalkozik a január 3-4-i eseménysorral. A Hadi Történetek az egyetlen, amely teljes terjedelemben közli a Wiener Zeitungban is megjelenteket január 25-i és 28-i számaiban, de színes részletekkel sokkal gazdagabban, mint a Wiener Zeitung. Az ageni püspök után sorra kerülő plébános fellépését így meséli el: “Utánna egy, Megyéjébéli Plébános következett szölni, ‘s így szólott: ‘Én, Lórintz’ példája szerint, a’ Püspököm’ nyomdokán akarok járni.’ “A harmadikként sorra került plébánosét pedig így: ‘Harmadikban ismét egy Plébánusra ment a’ sor, ki is fel emelvén ősz fejét, körül nézte magát, ‘s illy vallás-tételle nyitotta fel száját: ‘Én született Katholikus vagyok; ezen hitben akarok meg is halni — azt én nem tehetném, ha le tenném a’ polgári hitet.’” Ezután még egy részletet közöl, csak azután tér rá a további események és döntések ismertetésére: “— A’ Poitiersi Püspök is fel ment az oratori székbe, ‘s minekutánna három izben neki sohajtotta volna magát, így szólott: ‘Én 70 esztendő ember vagyok; 33 esztendőktől fogva viselem a’ püspöki hivatalt, nem tselekedhetem, hogy motsok érje ősz fejemet, életemnek estvején. Sem más hitet azon kívül nem akarok le tenni, melyet iffjú fejem tett vólt le annak idejében.’ — Midőn illy formán sok időt el vesztett, ‘s már fel is kezdett volna zúdulni a’ Gyűlés, a’ végeztetett, hogy tsak átallyában kell fel kívánni a’ még meg nem esküdt Papságot a’ hídésre. ...” A következő mondatok már ismét szó szerinti megegyeznek a Wiener Zeitungban megjelentekkel, éppúgy, mint a tudósítás eleje.

52 HT 1791 febr. 25.

53 A négy újság közös hírein túl: HT júni 28.: említés: a királytól elvették a kegyelmezési jogot; HT ápr. 8.: a nők teljesen kizárattak az uralkodásból (régensek sem lehetnek többé)

a kivándorlás szabadsága mellett⁵⁴ (és *csak ezt* közli a kivándorlás szabadságát illető tanácskozások és az arról hozott határozatok közül!); közli a sajtószabadsággal kapcsolatos rendelkezéseket⁵⁵; Mirabeau véleményét a végrendekezési jog szabályozásával kapcsolatosan ("Hathatóssan meg mutatta Mirabó ezen Irásában, hogy az örökségnek nyérése eránt, olly meg-határozó 's ki-mérő Törvényeket kell hozni, a' mellyek süükségtelenekké tegyék a' testamentomokat. "Természet ellen való dolog az (e' vagyon a' többek között az említett Irásban) hogy az Ember, létellel 's akarattal bírjon: midőn már nem egyéb, egy haszontalan névnel: hogy a' semmi, a' létellel jussait akarja gyakorolni' s a' t.")⁵⁶; a büntetőjogi rendelkezésekből azt tartja említésre méltónak: "... A' Tortura (kínzás) el töröltetett Francia Országban. Halálos büntetés sem lessz ezentül egyéb, a' fő-vételnel."⁵⁷ Az is megfigyelhető, hogy inkább az elvek fontosak neki, kevésbé a kivitelezés: kedvvel idézi hosszan az elvi nyilatkozatokat, de a rendelkezések részleteire szinte soha nem tér ki, még távolabb áll tőle az, amit az Neuer Kurier aus Ungarnnál és a Pressburger Zeitungnál helyenként tapasztalhatunk, hogy a rendelkezések hatása-it vizsgálja a mindennapi életben.

Bizonyára nem véletlen, hogy a kereskedelem szempontjai (vámok: Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten, Pressburger Zeitung, Neuer Kurier)⁵⁸, az (elsősorban városi) életviszonyok (Pressburger Zeitung, Neuer Kurier)⁵⁹, a céhek felszámolásának ténye (Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten, Neuer

54 HT márc. 29.

55 HT máj. 13., júni 3.

56 HT ápr. 29.

57 HT júni 28.

58 NKU márc. 9. (a dohánytermesztés monopóliumának eltörlésével kapcsolatban közli: "Um indessen den Früchtenbau nicht zu hemmen, ist ein sehr gemässiger Zoll auf die Einfuhr des ausländischen Tabaks gesetzt."); USGN márc. 9.: (városi vámok felszámolása); PZ jan. 19. (Elzászban és Lotharingában átmenetileg még a régi vámokat szedjék.)

59 PZ máj. 4.: "Die Furcht vor einem unerfahrenen Apotheker einmal vergiftet zu werden, weil, seitdem Jedermann die Apothekerkunst ausüben darf, schon verschiedene Personen Schlachtopfer unerfahrer Apotheker gewesen sind, hat die N. V. bewogen, vorgestern zu beschliessen, dass, bis auf weitere Verordnung die bisherige alte Verordnungen, in Ansehung der Apotheker noch beobachtet werden sollen.", PZ júni 8.: "Unter dem Vorwande, den Fleischern und andern Personen, welche Lebensmittel einkauften, und nicht immer das baare Geld vorrätzig hätten, zu Hilfe zu kommen; ist eine Kasse errichtet worden, wo man ihnen das benöthigte Geld zu fünf vom Hundert vorstreckte. Aber nach 14 Tagen musste das Geld zurüch gegeben werden, so dass man eigentlich 92 Procent jährlich bezahlen musste. Man kann leicht denken, dass diese Kasse diejenige, welche sich an sie wandten, in grossen Verlust setzte, und niemand nützte, als denen, die sie unternommen hatten. In einem freyen Staate kann eine solche Anstalt nicht bestehen. Die Nationalversammlung beschloss daher ihre Aufhebung vom 15. Jun. an gerechnet."; NKU szept. 10.: "Man war in der Hoffnung dem gemeinen Mann durch die Fabrizirung der kleinen Assignaten Erleichterung, und durch das Ausprägen von Kupfermünze den Geldumlauf zu befördern, aber alle Versuche fallen fruchtlos aus — auch die Kupfermünze verschwindet wie das andere Geld, so wie es erscheint."

Kurier, Pressburger Zeitung)⁶⁰ és várható következményei az iparúzők életére nézve (Pressburger Zeitung és Neuer Kurier), a gyarmati kereskedelem szempontjai (Neuer Kurier)⁶¹ a német nyelvű újságokban bukkannak fel, míg a Hadi Történetekben nem kerülnek említésre. Talán még az sem véletlen, hogy éppen a Neuer Kurier aus Ungarnban és az Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichtenben, a Pest-Budán, a dikasztériumok tisztviselői karának lakóhelyén megjelenő két újságban jelennek meg az állami bevételek forrásait jelentő dohánymonopóliumról szóló (Neuer Kurier)⁶², valamint az ásványi anyagokat rejtő földterületek tulajdonának, ill. a bányákból származó jövedelem (a földtulajdonos és az állam közötti) megosztásának jogi alapjait tisztázó (Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten)⁶³ nemzetgyűlési viták és határozatok ismertetése, éppúgy, mint a földtulajdon szabadságát kimondó és a fiziokratizmus szellemétől áthatott földművelési törvény (Neuer Kurier)⁶⁴ ismertetése. (A magyar nyelvű újságban ezeknek sincs nyoma.) Az érdeklődés eltérő irányának hasonló nyomait mutatják néhány ponton a nemzetgyűlésen kívüli hírek is. A kereskedelem problémái⁶⁵, melyek a Hadi Történetekben egyáltalán nem jelennek meg, a gyarmatok⁶⁶, melyeket a Hadi Történetek csak egyetlen hírben említ, valamint – az Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten kivételével – a pénzügyi helyzetet illető hírek⁶⁷, bár csekély számú hírrel képviseltetik magukat, mégis inkább jelen vannak a

60 USGN márc. 9. (nem a dekrétumot, csak az azt megelőző tervezet nemzetgyűlési ismertetését és előzetes jóváhagyását közli – a végeredmény közlése végül elmarad) – NKU márc. 16. (a rendelkezés várható hatásait vizsgálja értékelő hangvételben, de tartalmának lényegét is ismerteti) – PZ márc. 23. (a Neuer Kurierhoz hasonlóan a várható hatásokat is vizsgálja)

61 NKU febr. 16., NKU aug. 3., NKU aug. 31., talán idetartozik: PZ jan. 26.: "In der Sitzung v. 29. wurden 100 000 L. zur Fortsetzung der Arbeit am Haven zu Cherburg bewilliget."

62 NKU márc. 9.

63 USGN ápr. 9.

64 NKU júli 2.: "In der Sitzung am 5. Juni wurde der Bericht über die Feldbaugesetze, der sehr wichtig war, vorgelesen. Das Grundeigenthum ward aufs genaueste bestimmt, da es die Bürgschaft alles andern Besizes in sich schliesst. Durch unbeschränkte Freiheit in der Feldarbeit und dem Genusse der Grunderzeugnisse wird der Boden aufs vortheilhafteste gepflegt. Der Grundbesitzer muss also allen möglichen Schutz geniessen. Vaterlandsliebe, Bürgertugenden, Emsigkeit werden dadurch erweckt. Das Dekret über diesen Gegenstand hat 8 Abschnitte. Der 3. und 4te ... wurden weiterer Erörterung ausgesetzt, die andern 6 enthalten folgendes: Grund und Boden in Frankreich ist frei, wie der Mensch, der ihn bewohnt; die Grundeigenthümer können also ihre Felder pflegen und andern nach Willkühr, und die Erndte behalten oder im Reiche oder ausser demselben absetzen; ein Verbrechen ausgenommen, kann kein mit dem Feldbau beschäftigter Landmann in Verhaft gezogen werden, bis er für die Sicherheit seines Viehes und der Arbeiten Vorkehrung getroffen hat; Werkzeug und Vieh zum Dienst des Feldbaues kann Schuldenhalber nie gepfändet und verkauft werden, ausser durch die Person, die es geliefert hat, oder zur Zahlung des Grundzinses, und immer wird an diese Stücke zuletzt Hand gelegt; Dauer und Bedingungen der Grundpachtungen werden dem gegenseitigen Uebereinkommen überlassen; keine Macht kann die Feldarbeit in der Sae- und Erndtezeit unterbrechen."

65 PZ: 1 hír, USGN: 1 hír, NKU: 1 hír és egy részletes helyzetelemzés, melyet az újság egy Bordeaux-i kereskedő írásának mond.

66 PZ: 3 hír, USGN: 2 hír, NKU: 6 hír, HT: 1hír.

67 PZ: 8 hír (a hírek 6 %-a), USGN: 1 hír, NKU: 15 hír (a hírek 7 %-a) valamint a Bordeaux-i kereskedő helyzetelemzése, HT: 5 hír (a hírek 4 %-a).

német nyelvű lapokban, mint a Hadi Történetekben⁶⁸. A négy újság közül kettő, a Hadi Történetek és a Pressburger Zeitung időnként átvesz szövegeket Moritz Flavius Trenck von Tonder "Politische Gespräche aus dem Reiche der Todten" című neuwiedi lapjából is⁶⁹. Az innen származó fiktív párbeszéd kiválasztása is jól mutatja a két lap érdeklődési körének eltérését: míg a Pressburger Zeitungban megjelenő három, a neuwiedi lapból beemelt szöveg közül kettő (mindkettő az európai politikai helyzet fejtegetése keretében ejt szót Franciaországról) elsősorban a forradalomnak a német tartományok politikai helyzetére gyakorolt hatását taglalja, és a kereskedelem szempontjait hangsúlyozza⁷⁰, addig a Hadi Történetekben megjelenő három hosszú fiktív párbeszéd egyike vita formájában a papság

68 Míg azonban a gyarmatok és a kereskedelem (legalábbis francia vonatkozásban) valószínűleg egyszerűen nem tartoztak a bécsi magyar lapot érdeklő kérdések közé, addig – mint az egyetlen pénzügyi vonatkozású nemzetgyűlési hírből és a korábbi 1789-ben és 1790-ben megjelent tudósításaiból kiderül – a kincstár helyzetének alakulását a Hadi Történetek is fontosnak tartotta. (HT 1791 aug. 5.: "Frantzia Ország' kormányzásában történtt örök időkig emlékezetben fenn forgó Változásainak, a' többek között leg sarkalatosabb 's alaposabb oka volt a' jövedelemnek rossz sáfársága. De imé még most rosszabb, mint sem vólt. Mert, mint azt Durney, és Dufresne Urak a' múlt hónapnak 13-dikán a' Nemzet Gyűlésének által adták: A' költség Jan., Febr., Mártz., és Áprilisen 340,182, 237 Livrára ment. A' jövedelem pedig, ugyan azon hónapokban, tsak 76,822,790 Livrát tészten. Tehát a' jövedelmet a' költség 764,159447 Liv. haladta fellyül. Még semmi reménység nem lévén a' költség' kissebbítésére; a' jövedelem' szaporítására: természet szerint való következés az, hogy ezen 1791 Esztendőben a' költség, a' jövedelemnél 792,478,341 Livr. nagyobb léssen. – Szomorú következés! – A' nemzeti adósságból még semmi sem fizetődött le. –"). Ennek ellenére a pénzügyi helyzet nem volt rendszeresen visszatérő témája a Hadi Történetek híreinek. A pénzügyi vonatkozású szövegrészek (néhány hír és több anekdota) többsége a Hadi Történetekben 1791-ben egészen más funkciót töltött be, mint a német nyelvű lapokban: míg a Pressburger Zeitung és a Neuer Kurier aus Ungarn (valamint nemzetgyűlési híreiben és egyetlen ilyen témájú nemzetgyűlésen kívüli hírében a budai lap is) az államháztartás aktuális helyzetéről, az assignátákkal kapcsolatos részletkérdésekről vagy a lakosság anyagi nehézségeiről tudósítottak, addig a magyar nyelvű lap pénzügyi helyzetet is érintő szövegrészeiben a pénzügyi problémák elsősorban a forradalom okaként, a forradalmat legitimáló szempontként jelennek meg.

69 Karl d'Estér: Das politische Elysium oder die Gespräche der Todten am Rhein. Neuwied, 1936. 91-101. o.; Uő: Egy német újság magyarországi pályafutása. In: Magyar Könyvszemle 1926. 363-367. o.; Eckhardt i. m. 108. o.

70 PZ jan. 19. ("Neuwied, den 4. Januar."): "... Die Lage Frankreichs ist mit zween Meeren umgeben; folglich wird dieses Land ewig um das Meer buhlen. Dadurch wird freilich Deutschland in manchen Krieg gerathen, weil die Seemächte allezeit die anderen Potenzen bey der Nase führen gewohnt sind. ..." stb.; PZ febr. 9.: "... eine [englische] Flotte, die den Franzosen die Handlung in Levante versiegeln will? eine englische Flotte mit Machtsprüchen für das mitländische Meer beladen? – Nein, dies wird weder Spanien, weder Frankreich leiden, und wenn es auch die 1200 Solonen in der Nationalversammlung gleichgültig ansehen wollten, so empören sich alle Seestädte Frankreichs, und werden sich gleich für die Handlungsperte, – für die Handlung in Levante auf das thätigste gegen England revolutioniren; dann so ist ihre Handlungsexistenz beschaffen, daß sie lieber zu Grund gehen, als die Britten in Levante dominiren zu sehen wünschen." stb.

ésküjének problémáját tárgyalja⁷¹ és a három rövidebb anekdotikus szöveg egyike is az egyházügyi problémával foglalkozik⁷².

Ezek a különbségek az egyes újságok érdeklődésének irányát jellemzik, és részben bizonyára az eltérő társadalmi közegből származtathatók, amelyhez az egyes lapok szerkesztői, valamint megcélzott olvasóközönségük tartoztak. Van a hírek tematikus megosztásának egy olyan oldala is, amely inkább a forradalomról az újságokban kirajzolódó aktuális pozitív vagy negatív képet és a lapoknak a francia eseményekhez való viszonyulását, azok megítélését jellemzi. Az alkotmányt, a franciaországi új rendet veszélyeztető tényezők láttatásáról van szó, és arról, hogy mekkora teret szentelnek az egyes újságok e problémakörök megjelenítésének. A négy újság közös jellemzője ugyanis, hogy a forradalom első két évében annak megítélését sikerétől teszik függővé, siker alatt egy szilárd, belső békét és lehető prosperitást biztosító államrend kialakítását értve. Egyikük sem ítéli el a forradalmat kezdettől, elvi megfontolások alapján, a Nemzetgyűlés legitimitása 1791 nyaráig alapvetően nem kérdőjeleztetik meg (ekkor is csak a pesti újságban, első ízben a király szökése kapcsán; és a pozsonyi újságban, első ízben a Mars-mezei események kapcsán). A franciaországi új rendszer megítélése annak függvényében alakul valamennyi újságban, ahogyan annak jövőjét, és a felborult "rend és egyetértés" helyreállításának esélyeit látják.

1791-ben a nemzetgyűlési és a nemzetgyűlésen kívüli hírek között egyaránt visszatérő témaként jelentkeznek, de eltérő súllyal jelennek meg az egyes újságokban a forradalmat veszélyeztető, – egymással összefonódó – problémák: az egyházügyi szakadás, az emigránsok tevékenysége, egy ettől független vagy ezzel összefüggő belső ellenforradalom veszélye és a külpolitikai fenyegetettség (3. és 4. táblázat).

71 HT ápr. 18.

72 HT ápr. 12.: "A' Neuvidi Újságból.Mirabó, egy Püspökkel ebédelt vólt nem régiben. A' Püspök, erőssen állította, hogy egy Pap se tehetné le, jó lelki esmérettel a' polgári hitet; úgymint a' mellynél fogva vége a' papi uralkodásnak, melly nem erről a' világról való. Végre még nagyon is ki kelt a' Püspök, Mirabó ellen, 's kemény szemre hányásokat tett néki. 'Az Urak, úgymond, el végezték, hogy minden élhessen az emberi jussokkal, és hogy az egész Világ szabad legyen: mi módon van tehát, hogy még is a' Papok nem élhetnek a' magok szabadságokkal, 's gondolkozások módjával.' 'Igaz a', felele Mirabó, hogy az egész Világot szabadnak ítélte a' Nemzet' Gyűlése; de a' Papoknak nintsen Országok ezen a' Világon: azért is semmi igazságtalanság nem történik, midőn el vétetik tőlök eddig való szabadságok."

3. táblázat

Egyes problémakörök megjelenése az újságok nemzetgyűlési híryanagában (terjedelem szerint)*

	HT	USGN	PZ	NKU
vallás- és egyházügy**	23%	12%	7%	13%
ellenforradalom	11%	7%	14%	17%
külpolitika	11%	15%	5%	13%
“rendetlenségek”	2%	0%	7%	1%

*A problémakörök összefonódottsága miatt a feltüntetett kategóriák között átfedések vannak, a táblázatban szereplő számarányok az olyan szövegrészek részesedését jelölik, melyekben világosan jelen van – legtöbbször több másikkal együtt – valamelyik problematika.

**A vallás- és egyházügyi témájú szövegrészek között szerepelnek olyanok is, melyek még nem elsősorban mint veszélyforrással, problémával, hanem mint a törvényhozási munka rendszerével foglalkoznak ezekkel a kérdésekkel.

A hírek tematikus megoszlását, egyes problémakörök részesedését mutató két táblázat (3. és 4. táblázat) összevetésével láthatóvá válik, hogy a nemzetgyűlési és a nemzetgyűlésen kívüli hírek tematikus megoszlása hasonló – az egyes újságokra jellemzőnek tűnő – tendenciákat is mutat. A Hadi Történetek az egyházi kérdések szenteli a legnagyobb figyelmet mindkét típusú híryanagban. A “rendetlenségek” iránti érdeklődés, mely a Pressburger Zeitung nemzetgyűlési híreit a többi újság között kitünteti, nemzetgyűlésen kívüli híreit is jellemzi. Az Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten és a Hadi Történetek a nemzetgyűlési hírek között nem preferálja az ellenforradalom veszélyéről szóló híreket, és ez a tartózkodás a nemzetgyűlésen kívüli híreikben is tettenérhető (Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten: mindössze 3 hír, Hadi Történetek: 6 hír). A Pressburger Zeitungban és a Neuer Kurier aus Ungarnban a nemzetgyűlési hírek között az ellenforradalom veszélyével kapcsolatban állók teszik ki a legnagyobb terjedelmet. Nemzetgyűlésen kívüli híreik megoszlása is azt mutatja, hogy ez a két lap sokkal nagyobb teret szentel az ellenforradalom problémakörének, mint az Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten és a Hadi Történetek.

Ugyanakkor a Neuer Kurier aus Ungarnban és a Pressburger Zeitungban az emigránsokkal foglalkozó hírek egy része összekapcsolódik a belső ellenforradalom veszélyéről szóló híradásokkal: ezt a kapcsolást a Hadi Történetek és az Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten a két típusú veszély között nem hozza létre. A pesti és a pozsonyi lap nemzetgyűlésen kívüli híreiben a “rendetlenségek” körébe tartozó hírek képviselik a legnagyobb súlyt. A nemzetgyűlési és a nemzetgyűlésen kívüli hírek eltérő közegében másként érvényesültek, más megoszlást eredményeztek az újságok válogatási szempontjai (a rendetlenségeket, úgy

látszik, a nemzetgyűlési hírek szűrője kevésbé engedte át⁷³), mégis ugyanaz a tendencia, ugyanaz a válogatási szempont érhető tetten a Pressburger Zeitung és a Neuer Kurier aus Ungarn esetében mindkét típusú híryanagban: a veszélyek és problémák hangsúlyozása, illetve – más megközelítésben – a Hadi Történetek és az Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten mindkét típusú híryanagban: a veszélyek hangsúlyozásától való tartózkodás.

4. táblázat

Egyes problémakörök megjelenése az újságok nemzetgyűlésen kívüli híryanagban (a hírek száma szerint⁷⁴)*

	NKU (össz.: 211)	USGN (össz.: 83)	PZ (össz.: 139)	HT (össz.: 113)
egyházügy	36 (17%)	17 (20%)	18 (13%)	29 (26%)
külpolitika	23 (11%)	17 (20%)	23 (17%)	22 (22%)
[pápához való viszony]	3	9 (11%)	10 (7%)	10 (10%)
[egyéb egyházügy]	33 (16%)	8 (10%)	8 (6%)	16 (16%)
[egyéb külpolitika]	20 (9%)	8 (10%)	13 (9%)	12 (12%)
emigránsok	23 (11%)	5 (6%)	9 (6%)	14 (14%)
ellenforradalom	22 (10%)	3	17 (12%)	6 (5%)
[csak belső ellenforradalom [emigránsok és belső ellenforradalom összekapcsolása]	16 (8%)	3	15 (11%)	5]
rendetlenségek	51 (24%)	12 (14%)	23 (17%)	18 (18%)
háború	13 (6%)	2	7 (5%)	9 (9%)
kivándorlás	3	1	3	3
hadsereg	4	-	2	1

* A problémakörök között itt is átfedések vannak, a nemzetgyűlési hírekhez hasonlóan (3. tábl.)

73 Olyan, szociális feszültségekből vagy az ellenforradalomtól való félelemből adódó népi megmozdulások hírei, melyeknek előadását nem szövi át teljesen az ellenforradalom tényleges veszélyének tudata (amelyek tehát legalábbis részben pusztán "rendetlenségnek" minősülnek) a nemzetgyűlési hírek között lényegében csak a Pressburger Zeitungban jelentkeznek érdemi terjedelemben. Más a helyzet a nemzetgyűlésen kívüli híreknél: ezek között a "rendetlenségek" valamennyi újságban több hírrel képviseltetik magukat.

74 Mivel a nemzetgyűlésen kívüli híryanagot gyakran egymás mellé sorakoztatott egy-két mondatos hírek teszik ki, ezek vizsgálatakor célszerűbb volt a hírek számát, tehát az egyes témák előkerülésének gyakoriságát figyelembe venni. A nemzetgyűlési hírekre viszont a gyűlésben elhangzott beszédck, jelentések, viták, és a hozott döntések hosszabb ismertetése jellemző inkább, ezért ezek vizsgálatakor a hírek terjedelmének figyelembevétele tűnt célszerűbbnek.

A feltételezést, hogy az egyes témák részesezésének nem véletlenszerű, esetleges alakulásáról van szó, alátámasztja egyrészt az újságokban megjelenő állásfoglalást tartalmazó szövegrészek vizsgálata, másrészt a forrásaikat illető vizsgálatok néhány eredménye. Míg a Neuer Kurier aus Ungarn és a Pressburger Zeitung tudósításai a francia események menetét a vizsgált időszakban fokozódó rosszalással követik és a rosszalást helyenként a forradalom egészére is kiterjesztik, addig a Hadi Történetek és az Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten a *forradalom egészével* kapcsolatban a vizsgált időszakban egyszer sem ad hangot rosszalásnak, legfeljebb csak kételynek, óvatos mérlegelésnek. Elítélően ez a két újság csak egyes eseményekkel és törekvésekkel kapcsolatban nyilatkozik meg, így ők is elítélik a republikánus törekvéseket, az alkotmányos monarchiát támadó klubokat, elítélnék minden "rendetlenséget", és elítélik mindazokat – bármelyik oldalon álljanak is azok, például a papság esküjének kérdésében –, akik "felfordulást" és "ellenségességet" szítanak, akik támadják, vagy önhatalmú fellépésükkel gyengítik a törvényes rendet.

Az újságok híreinek a Wiener Zeitung, a forrásként elsőként számbajövő újság híreivel való összevetésekor a budai és a pesti lapnál érdekes – ellentétes irányú – megszűrését, illetve módosítását állapíthatjuk meg a feltehetően a Wiener Zeitungból átvett szövegeknek. A Neuer Kurier aus Ungarnban számos esetben a Wiener Zeitungból átvettek tendenciózus megváltoztatását figyelhetjük meg. Pl.: WZ júni 8. 1524. o.: "Den 23. erstattete Hr. Montesquieu **einen nicht sehr günstigen Bericht** über den Zustand des Nationalschatzes,..." – NKU júni 18. 367. o.: "Herr Montesquieu machte am 23. **einen sehr ungünstigen Bericht** über den Stand des Nationalschatzes." Ebben a lapban a valószínűsíthetően a Wiener Zeitungból átvett szövegrészek szuverén válogatása és a Wiener Zeitungban meg nem jelenő hírekkel és kommentárokkal való kombinálása egy egészében sokkal sötétebb kép kialakítását szolgálja, mint ami a Wiener Zeitung híreiből kirajzolódik⁷⁵. Ellenkező a Wiener Zeitung hírei megszűrésének és esetenkénti módosítá-

75 További példa: WZ máj. 7.: "[das Directorium von Paris]...hat eine Proclamation an das Volk erlassen, welche also lautet: ... [3 hasábnyi idézet] ...In diesem Tone fährt das Departement fort, die Grundsätze der neuen Konstitution zu entwickeln, und das Volk zur Ordnung und zum Gehorsam aufzufordern. Der größte Theil der Einwohner scheint diese Wahrheiten zu fühlen, aber alle erkennen auch die Schwierigkeiten, Gesetzen, die mitten unter Gräueln und Unordnungen entstanden sind, Ansehen bey dem Volke zu verschaffen, das aus allen Schranken getreten ist, sich alles erlauben dürfte, und vielleicht bey der Unordnung mehr als bey der Ordnung zu gewinnen vermeint." – NKU máj. 14.: "Aus der Proklamazion des Direkroriums des Departements von Paris an das Pariser Volk stehen merkwürdige Stellen, wovon wir ein Paar ausheben wollen: "Welchem Unheile setz ihr euch aus, sagen sie, wenn ihr nicht endlich den heftigen Erschütterungen Schranken setzt, die keine bestimmte Ursache haben, sich aller Geister bemächtigen, ganz Frankreich, ganz Europa beunruhigen. etc." Weiter ermahnen sie das Volk zur Ordnung und zu Gehorsam. Aber wie? Ein Volk zum Gehorsam, zur Ordnung ermahnen wollen, dass alle Bande, welche die Gesellschaft der Menschen verknüpfen, und die Ordnung gegründet, zerrissen hat? Ein grosser Theil der Einwohner sieht wohl die Wahrheit der Herren Proklamatoren ein; aber sie erkennen auch die Schwierigkeiten, welche Gesetzen, die mitten unter Gräueln, Laternenpfählen, Menschenköpfe an Spiesse, entstanden sind, Ansehen bei dem Volke zu verschaffen, das aus allen Schranken getreten ist, sich alles erlauben darf, und mehr gewinnt als verliert, wenn es recht drunter und drüber geht." Természeretesen az sem zárható ki, hogy közös forrás használatáról van szó, és inkább a Wiener Zeitung volt az, mely annak a szövegét tompította, enyhítette.

sának iránya az Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichtenben. Ez a lap az a vizsgált újságok között, melynek híryanagya a legközelebb áll a Wiener Zeitungban megjelent híryanaghoz, mind a feltehetően a Wiener Zeitungból átvett híreknek a teljes híryanagban való részeseződését, mind a közös hírek szövegének a Wiener Zeitung szövegeihez való közelségét illetően. Az Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten híreinek nagy része feltehetően a Wiener Zeitungból átvett olyan hír, melynek szövegén igen kevés változtatást hajtottak csak végre. Néhány olyan eset azonban, amikor a budai lap mégis más forráshoz nyúlt, valamint a Wiener Zeitung szövegeitől való egyes apró eltérések közelebről szemügyre véve szerkesztői állásfoglalásnak is tekinthető tendenciát mutatnak. A budai lap ugyanis önállóságot mutat egyes nagyfontosságú események ismertetésekor, és önállóságot mutat akkor, amikor a forradalom megítéléséről van szó. Független a Wiener Zeitungtól 1791. július 9-i tudósításainak egy része a királyi család szökéséről és annak következményeiről, független július 13-i tudósítása a Nemzetgyűlés ezzel kapcsolatos intézkedéseiről és augusztus 3-i tudósítása a király sorsáról szóló nemzetgyűlési tanácskozásról. Július 9-én és 13-án ugyanazon a napon közli az adott híreket, mint a Wiener Zeitung, ez tehát nem lehetett a forrása, a szövegek egyébként lényegesen különböznek is a Wiener Zeitung azonos témájú szövegeitől. A július 13-i és az aug. 3-i esetben az Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten – a vizsgált híryanagban soha máskor nem fordult elő ilyesmi – a tudósításban előkerülő néhány fontos kifejezést zárójelben franciául is közöl, ami arra mutat, hogy talán francia nyelvű forrásból dolgozott. Július 9-én pedig közvetlenül a megelőző szövegrészre vonatkozó „...(Aus der Wiener Zeitung)...” forrásmegjelölés után így vezeti be a bécsi laptól független szövegrészt: „Nach Nachrichten aus Paris vom 23. Junius,”. Megfigyelhető az is, hogy az Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten nem veszi át mechanikus módon a Wiener Zeitungban megjelenő, állásfoglaló-értékelő kifejezéseket. Erre mutat, hogy a lap nem követi azt a fordulatot, amely a Wiener Zeitung hangvételében a király szökése, pontosabban a hatalomtól való megfosztatása kapcsán 1791 júliusában bekövetkezett, és amelyet egy kortárs a következőképpen kommentált: „...Bisher verbürg die hiesige Hofzeitung ihre Gesinnungen über die Revolution in Frankreich, aber nun heist in derselben, bei Gelegenheit, da die Zurückführung des Königs erzählt wird, die Revolution eine Revolte, und die Nazionalversammlung eine sogenannte. Wenn dieses blos der eigene Ausdruck des Zeitungsverfassers wäre, so würde es keine Aufmerksamkeit verdienen, aber man behauptet, dass der Artikel die C e n s u r passiret habe, und da kann er dazu dienen, die Art kennen zu lernen, mit welcher unser Kabinet die Revolution betrachtet, und die Folgen, die sie haben kann.” (a kölni “Eilferiger Welt- und Staatsboth”-ban július 18-án, “Wien, vom 10 Julius” cím alatt megjelent tudósításban)⁷⁶. A bécsi lapban ettől kezdve sűrűn felbukkanó, az egész forradalommal szemben ellenséges vagy

76 A Wiener Zeitung egyébként (július 6. 1764. o.) az “Empörung” szót használja, nem a “Revolte” szót.

legalábbis rosszalló megjegyzések közül⁷⁷ – a megjelenő szövegek nagy hasonlósága, gyakran szószerinti azonossága ellenére – egy sem kerül be az Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichtenbe, illetve csak egyetlen egyszer jelennek meg benne ilyenek (július 9-én, a kölni újságban megjelent tudósításban is említett szövegrész közlések), amikor viszont az újság a forrás jelölésével ("...(Aus der Wiener Zeitung)...") mintegy elhatárolja magát az idézettektől (ez az egyetlen eset a vizsgált híryanagban, amikor a lap forrásaként hivatkozik a Wiener Zeitungra). A későbbiekben az elítélő fordulatok átvételét az újság kerülni látszik. Pl. WZ júli 16. 1852. o.: "Den 2. Jul. beschäftigte sich die Nat[ional] Versm[amlung] mit der bevorstehenden sich angemäßen Wahl eines Gouverneurs für den Thronerben, oder bisher sogenannten Dauphin. ..." – USGN júli 20. 449. o.: "Am 2. Jul. beschäftigte sich die Nat. Vers. mit der bevorstehenden Wahl eines Gouverneurs für den Thronerben, oder bisher sogenannten Dauphins...". Mindez mutatja, hogy a komoly szerkesztői teljesítmény hiánya, melyet a Wiener Zeitungból való változtatás nélküli átvételek esetleg tükrözhetnek, még nem kell, hogy a Wiener Zeitungban megjelenő politikai álláspontok mechanikus átvételét is jelentse. A budai lap szerkesztőinek szemlátomást volt annyi rálátásuk az eseményekre, hogy a Wiener Zeitung híreit egyes kritikus pontokon kiegészítsék vagy helyettesítsék, és rendelkezésükre álltak olyan más források, melyekhez gyorsan odafordulhattak, amikor a Wiener Zeitung híreit nem találták elég részletesnek vagy elég megbízhatónak. Mindez arra mutat, hogy az Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichtent, referáló stílusa és a Wiener Zeitungból való átvételeinek magas aránya ellenére önálló állásponttal bíró, a forradalom pártján álló, azzal ekkor még szimpatizáló, vagy elítélését legalábbis nem elsiető újságnak tekinthetjük. Ezt megerősíti az a tény is, hogy ez az újság legnagyobbbrészt nemzetgyűlési híreket hozott, hogy híryanagának túlnyomó részét a nemzetgyűlési viták és döntések ismertetése tette ki. Hiszen azt a pozitív viszonyulást a forradalomhoz, amely a nemzetgyűlési eredetű szövegek legnagyobb részét értelemszerűen áthatotta, ebben a lapban nem ellensúlyozták rosszindulatú vagy szkeptikus kommentárok, a lap 'referálásuk', idézésük-kivonatolásuk révén ezt a pozitív viszonyulást közve-

77 Pl. WZ 1791 júli 9. 1794. o.: "Es ist nun zu erwarten, wie die Provinzen alle diese Unternehmungen und Schlüsse aufnehmen, und welche Folgen endlich diese unseligen Ereignisse, und die nun erfolgte gänzliche Auflösung aller Begriffe von Recht und Ordnung, hervorbringen werden."; WZ júli 16. 1851. o.: "Der Eifer für die Revolution äussert sich jedoch nicht bloß durch solche Handlungen, sondern bricht auch häufig in den Provinzen in Gewalthätigkeiten und die grausamsten Verfolgungen gegen die Offiziere und alle diejenigen aus, die eine Vorliebe für das vorige System verrathen."; WZ júli 20. 1886. o.: "..., zu Paris sind alle Gefängnisse mit Schlachtopfern der Wuth und der Verfolgung überladen."; Uo. 1884. o.: "In den Provinzen werden seit dem 21. Jun. die größten Gewalthätigkeiten gegen diejenigen ausgeübt, welche sich nicht als Anhänger des neuen Systems zeigen. Die Adeligen und alle Freunde des Königs müssen daher ihre Gesinnungen verheimlichen, um nicht den härtesten Mißhandlungen ausgesetzt zu seyn."; WZ júli 30. 1977. o.: "So traurig solchemnach die Lage der Stadt und des ganzen Reiches ist, so hat man doch nicht unterlassen, das der Leiche Voltairre's bestimmte Ehrenfest zu geben, und die 18 öffentlichen Schuspiele, welche Paris täglich hat, am 11. Jul. mit einem neunzehnten zu vermehren."

títette. Az a néhány pont, ahol a lap más forráshoz nyúl, mutatja, hogy horizontját nem a Wiener Zeitung határozta meg, hogy alternatívák birtokában mérlegelte a Wiener Zeitung híreinek felhasználhatóságát. Ez azt valószínűsíti, hogy máskor a Wiener Zeitung híreit tudatosan használta fel, azért, mert azok megfeleltek igényeinek. Mindez mutatja továbbá azt is, hogy egy 'száraz és színtelen' referáló lap híreinek vizsgálata is alkalmas lehet az azokban kifejeződő – a referáló sajtó eszközeivel kifejezett! – álláspontok megragadására.

Az 1791-es híryanag vizsgálatából levont tanulságok természetesen nem vetíthetők vissza mechanikusan a forradalom megelőző másfél esztendejének hírszolgáltatására. 1790-ben a Hadi Történetek nemzetgyűlési hírei például lényegesen részletesebbek és nagyobb arányt képviselnek a hírek között, mint az itt vizsgált időszakban: az alkotmány frissen kidolgozott alapvető rendelkezéseit rendszeresen nagy terjedelemben közli. Ebben is az alapelvek, az új rend jogi keretei iránti érdeklődés nyilvánul meg, ami az 1791-es híryanag közelebbről megvizsgált mozaikjából is kirajzolódik. A francia tárgyú hírszolgáltatás egészére nézve a Hadi Történetek a német nyelvű lapokétól eltérő léptéke tűnik fel⁷⁸. Ha képszerűen próbáljuk megjeleníteni az információáramlást, azt mondhatjuk, hogy a szerkesztői munka lehet egy szűrő, mely érdeklődésének (és más szempontoknak) megfele-

⁷⁸ Fentebb már találkoztunk a pénzügyi kérdések iránti érdeklődés kérdésével, mely jól példázza ezt.

A Hadi Történeteknek a pénzügyekhez való viszonyulását illetően félrevezető lehet a pénzügyi vonatkozású hírek ritkasága a vizsgált háromnegyed évben: a pénzügyek, az államháztartás helyzete és az assignáták problémaköre nem estek kívül a Hadi Történetek látókörében, hiszen – annak megfelelően, hogy a "jövedelem rossz sáfárságát" a forradalom egyik legfontosabb kiváltó okának tartotta – 1789-ben és 1790-ben ennek a lapnak is visszatérő témája a pénzügyi helyzet: részletesen ismerteti például a kincstár kiadásainak csökkentésére irányuló rendelkezéseket (Pl. 1789. nov. 24., 1789. dec. 22., 1790. febr. 5., 1790. aug. 6. és 10.), az egyházi javak államosításával kapcsolatosan nem mulasztja el megemlíteni annak várható pozitív hatását a "Nemzet Kredit"-jére nézve (1789. nov. 24.), többször esetel a hazafiúi ajándékok áldásos hatásait (1789. dec. 22., 1790. júni 22.), közli a pénzügyminiszter jelentését a költségvetési helyzetről (1790. júni 22.), és az assignáták lehetséges káros hatásaira is kitér egy ízben (HT 1790. szept. 28.: "... hanem avagy csak most az a' baj Franciaországban, hogy több papiros, mint pengő pénzt lát ott az ember; pedig utollyára a' tsupa papiros pénzhez nem igen nagy kedv szokott lenni. Úgy írják, hogy már sem akarják azt Lyon és Rouen Városok bé fogadni, azt adván okát, hogy a' Fabrikások éppen nem akarják azt el venni."). 1790 novembere-decembere (1790. okt. 26.: "Minekutánna Augustustól fogva tartott tanácskozásai után meg határozta volna, a' Népek nagy örömére Sept. 29-dikén, a' Nemzet' Gyűlése, hogy a' már kézben forgó 400 millió Livra papiros-pénzen kívül, 1200 millió Livra érőt kell még készíttetni, 's abból a' Status' sürgető adósságát lassan lassan fizetgetni. ..."; 1790. dec. 14.: "A' Párisi Polgári Kerület, nagy haszonnal adogatja el a' Nemzet' jószágait. – Ugyan ezt írják más Polgári Kerületekről is, a' melyekben t. i. hozzá fogtak már az említett jószágoknak el adásához.") és 1791 augusztusa (HT 1791 aug. 5. (l. a 62. lábjegyzetet!)) között viszont semmit nem olvashatunk benne, ami a "Status' adósságainak" helyzetét vagy az assignáták problémakörét érintené (egyetlen helyet kivéve, ahol csak az emigránsok által az országból "kihurczolt" pénzről esik említés): így az 1791 augusztusi tudósítás szövege mintha a háromnegyed évvel korábbira (1790. okt. 26.) felelne, annak folytatása lenne. Az újság a következtetések levonásával vár a biztos, megalapozott információ megérkezéséig, és csak azért, mert a témának fontosságot tulajdonít, nem közli az azzal kapcsolatos részinformációkat, hanem megvárja a teljes rálátást biztosító hírt. Azt viszont a következtetéssel együtt tárja olvasói elé.

lelően megrostálja az érkező információk tömegét, vagy működhet úgy, mint egy pászta, mely maga is mozog, keresi azt az információnyalábot, mely érdeklődésének és szempontjainak leginkább megfelel, vagy lehet egy olyan szerkezet, mely a szűrésen és keresésen túl képes az információkat tárolni, feldolgozni és adagolni is. Utóbbi képet a Hadi Történetek hírszolgáltatása képviseli a legtisztábban a vizsgált négy lap között. Ezért az elsősorban szűrő és pásztázó lapok (a Pressburger Zeitung és a budai lap), vagy a Neuer Kurier aus Ungarn esetében, – mely utóbbi a szűrést és pásztázást a komplexebb feladatokkal igénytelenebbül és ügyetlenebbül kombinálja mint a Hadi Történetek, – nagyobb az esetlegesség szerepe mint a magyar nyelvű lapban: a bennük megjelenő szövegek nem alkotnak zárt, megkomponált egészet, ezért az érdeklődésük irányát mutató témák gyakran elaprózva, feldarabolva jelennek meg bennük. Ezért a híreikből kirajzolódó képet erősebben befolyásolja a témák előkerülésének gyakorisága, mint a Hadi Történeteknél, amelyben – úgy érezzük – semmi nem hangzik el véletlenül. Az “esetlegesség, alkalmiság” vádja tehát, mely a német nyelvű lapokkal szemben már sajtótörténetírásunk kezdetén megfogalmazódott⁷⁹, tartalmaz valami igazságot. De, mint talán már a fentiek is megmutatták, a szűrés és pásztázás is olyan tevékenység, mely érdekesen és az egyes újságokra jellemzően alakíthatja a híryanagból kirajzolódó képet.

A német nyelvű lapok francia hírszolgáltatásának képét 1789 és 1791 között a következő szempontok alapján gondolom, további vizsgálatok nyomán, megrajzolhatónak:

Az Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichtenben 1789-ben és 1790-ben még a francia események lényegesen élénkebb kommentálásával találkozunk, mint 1791-ben. A kommentálás ugyanakkor pozitív hangvételű, ami egybevág az 1791-es anyagból levont következtetésekkel. A Wiener Zeitung híreivel való rendszeres összevetés a teljes időszakra nézve megmutatná, azonosak-e a budai lapban

⁷⁹ Ferenczy József: A magyar hírlapirodalom története 1780-1876-ig. Bp. 1887. 16-17. o.: “A magyar hírlapirodalom kezdetének igen gyarló mintát szolgáltatottak a hazai idegen nyelvű hírlapok, e tartalmilag üres, szegényes kiállítású s szerkesztésében idegen minták után készült időszaki sajtótermékek. Mindegyikben ugyanazon hang vonul keresztül, egyforma színtelenség, hasonló iránytalanság jellemzi valamennyit. Egyik sem képvisel elvet, egyiknek sincs megszabott s következetesen vallott iránya, csupa esetlegesség és alkalmiság szüli egyik évfolyamot a másikra. ...”

megjelent kommentárok a Wiener Zeitung kommentárjaival. Hol válnak szét útjaik? Összefügg-e a budai lap kommentárjainak ritkulása a Wiener Zeitung hangvételének rosszállóvá válásával?⁸⁰

A Pressburger Zeitungban azzal az érdekes gyakorlattal találkozunk, hogy a hírszolgáltatásának alaprétegét alkotó 'helyszíni tudósításokat' időnként kombinálja más, részben a Wiener Zeitungból származó, a helyszíni tudósításoknál távolságtartóbb és informatívabb híradásokkal⁸¹. A 'helyszíni tudósítások' ugyanis leginkább hangulatjelentésekhez hasonlíthatók, a nemzetgyűlés tanácskozásából – olykor jelentéktelennek tűnő – töredékeket közölnek csak. Az 1789-es tudósításokban gyakran találkozunk annak megfogalmazásával, hogy e tudósítások Párizsban tartózkodó szerzője/szerzői tudatosan a "külföld" számára írták tudósításait, keresték azokat az eseményeket és témákat, melyek szerintük a "kül-

80 A Wiener Zeitung 1789-ben, '90-ben és az 1791-es év jelentős részében legalábbis semleges, de inkább pozitívan viszonyult a forradalomhoz, persze nem annak véres oldalához és nem a népmozgalmakhoz, hanem a "törvényes" és rendezett átalakulási folyamathoz: Rolf Reichardt-nak (Probleme des kulturellen Transfers der Französischen Revolution in der deutschen Publizistik 1789-1799. In: Französische Revolution und deutsche Öffentlichkeit 105. o.) még a Bastille ostromára nézve is azt kell (kissé meglepetve) megállapítania: "die deutsche Presse [berichtete] einschließlich des Neuwieder Blattes Trenk von Tonders (PGT) und der "Wiener Zeitung", die sonst beide als revolutionsfeindlich gelten, von Anfang an einmütig zustimmend über die Pariser Ereignisse." A Wiener Zeitung magatartását 1789 és 1791 között egyébként teljesen magyarázza, amit egyrészt a szerkesztő Konrad Dominik Bartsch személyes pozitív viszonyulásáról (*Franz Stamprecht: Die älteste Tageszeitung der Welt. Werden und Entwicklung der Wiener Zeitung*. Wien, é. n. 91-97. o.; *Kókay György: Patrióta vagy emberbarát? Hajnóczy József és Conrad Dominik Bartsch, a Wiener Zeitung szerkesztője*. In: *Uő: Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában*. Bp. 1983.) és a Wiener Zeitung helyzetéről tudunk (a Wiener Zeitung "félhivatalossága" a külföldi híreket illetően csak a többinél alaposabb és szigorúbb cenzurázásában, nem a közlendőket illető előírásokban nyilvánult meg, vö. *Wolfgang Duchkowitsch: Die verhinderte Pressefreiheit. Privileg und Zensur als Instrumente von Kommunikationspolitik vor 1848*. In: *200 Jahre Tageszeitung in Österreich 1783-1983. Festschrift und Ausstellungskatalog*. Hrsg.: *Franz Ivan, Helmut W. Lang, Heinz Pürer*. Wien 1983. 68-69. o.; *Stamprecht* i. m. 88. o.; *Sashegyi* i. m. 141-142. o.), másrészt az, ami a forradalommal kapcsolatos Habsburg politikáról és különösen II. Lipót személyes viszonyulásáról ismert: hogy 1791 nyaráig igen távol állt tőle a francia forradalom ellenzése vagy elítélése, és a francia királyi család szökése után is csak kényszeredetten és átmenetileg vett fel más magatartást. (*Klaus Epstein: Die Ursprünge des Konservatismus in Deutschland*. Frankfurt-Berlin 1973. 542-543. o.: ... Leopold sympathisierte auf weiten Strecken mit dem Werk der Konstituante, "und es freute ihn, als Ludwig XVI. die neue Konstitution von 1791 akzeptierte. ... Von der Flucht nach Varennes riet er ab, weil sie ihn, ob sie nun gelang oder nicht, in Schwierigkeiten verwickeln mußte. ... Man muß hinzufügen, daß Leopold die Revolution wenig fürchtete und eine geraume Zeit verstrich, ehe er ihre universelle Bedeutung erkannte; ... und er hielt die Revolution für ein rein innerfranzösisches Ereignis.", "... 1791 war Friedrich Wilhelm II. sehr viel mehr an einer Niederwerfung der Französischen Revolution gelegen als Leopold."; *Adolf Beer: Leopold II., Franz II. und Catharina*. Ihre Correspondenz, nebst einer Einleitung: Zur Geschichte der Politik Leopold's II. Leipzig 1874. 5-6., 37-38., 67-69., 78-89., 107-112. o.; *Adam Wandruszka: Leopold II*. Bd. 2. Wien 1964. 353-369. o.)

81 Ilyen váltást figyelhetünk meg pl. a Bastille ostromának híre kapcsán. Addig az 1789-es tudósítások mind fejleces, párizsi keltezésű tudósítások voltak, a július 12-17-i eseménysorról viszont a Wiener Zeitungban is megjelent szövegek látnak napvilágot a pozsonyi újságban (PZ 1789 aug. 1., aug. 5., aug. 8., aug. 12.). Augusztus 19-én ismét átveszi a szót a párizsi szemtanu.

föld” érdeklődésére számot tarthattak⁸², lemondtak viszont arról, hogy a nemzetgyűlés döntéseiről folyamatos tájékoztatást nyújtsanak, mivel “die Verordnungen der Nat[ional] Vers[ammlung] sind so häufig, daß sogar die Blätter, welche bloß dazu bestimmt sind, dieselbe zu liefern, kaum die Auszüge davon geben können.”⁸³ A Pressburger Zeitung hírszolgáltatásának vizsgálata abból a szempontból lenne igen érdekes, hogy mikor és milyen információkkal egészíti ki e ‘helyszíni tudósításokat’. A helyszíni tudósítások vizsgálata viszont annak a megállapítására nyújtana módot, hogy azonos-e az 1789 nyarán még oly lelkes, a harmadik rend szempontjait öntudatosan képviselő, ugyanakkor a francia polgárságnak a király iránti megkérdőjelezhetetlen lojalitását hirdető hang⁸⁴ azzal, mely 1791-ben kiábrándultan megállapítja: “In Paris herrscht nun tiefste Stille; aber eine schauerliche Stille, die nur zu deutlich verräth, dass irgend ein gefährlicher Anschlag im Dunkeln schleicht, um bei der ersten Gelegenheit alles in Gährung zu setzen. Kurz, Frankreich scheint frühe oder spät ein Anhang zu der Gegenrevolutionsgeschichte in Brabant und Lüttich werden zu müssen.. .. In der Nationalversammlung selbst ist alles so toll und verwirrt und dabei so nachlässig, dass ein tiefdenkender Zuschauer billig das herannahende Ende der Anarchie wittern muss.”⁸⁵ Ha megvizsgáljuk, konzistens érv- és értékrendszer alkotnak-e a helyszíni tudósításokat sűrűn átfonó érvek és értékelések, a hangok elkülönítése talán lehetséges. Ha a hang azonos, úgy rekonstruálhatjuk azokat a tapasztalatokat és azt az érvrendszert, melyek ezekhez a következtetésekhez elvezettek⁸⁶. Ebben az esetben 1789-1791-ben a Pressburger Zeitung helyszíni tudósításaiban, mintegy kétszáz oldalon egy párizsi polgár kiábrándulási folyamatát kísérhetjük nyomon két és fél éven keresztül. Ha nem tűnik azonosnak a hang, úgy egy olyan szerkesztői tevékenység lenyomatát vizsgálhatjuk, mely egy idő után forrást váltott, és a

82 Pl. PZ 1789. aug. 29. (“Paris, den 10. August”): “Seit dem Ausbruche unserer stürmischen Auftritten, die fast unvermeidlichen Gefährten einer großen Revolution, war das Ausland so an frappante Neuigkeiten gewöhnt, daß es mit jeden Posttag in noch grösserer Erwartung stand, besonders da so viele dreiste Gerüchte selbige stimmten. Jetzt fängt der Vorhang der Trauerscenen allmählig an zu fallen, und die Dämmerung der Bürgerruhe herein zu brechen.”

83 PZ 1790. ápr. 14. (“Paris, den 27ten März”)

84 Pl. PZ 1789. júni 20. (“Paris den 31ten März”): “... Es hieß ihn [egy a Nemzetgyűlésben a harmadik rend ellen kirohanást intéző képviselőt] daran erinnern, daß sein Vater auch ein Bürgerlicher war, über welchen Stand er so unverschämt los zog: denn er strich das Vergehen der Gemeinen in England aus, die ihren König auf das Blutgerüst lieferten; gerade als wenn die Gemeinen von Frankreich, die von Liebe und Ehrfurcht gegen ihren König glühen, seine Authorität anzutasten suchten. Nein nur gegen diese sucht der Bürgerstand anzugehen, welche die königliche Gewalt mit dem Beherrscher zu theilen, oder gar an sich zu reissen suchen. ...”

85 PZ 1791. aug. 18. (“Paris vom 28sten Jul.”)

86 A Pressburger Zeitung helyszíni tudósításaiban rendkívül nagy szerepet kapnak gazdasági jellegű megfontolások (az 1789 aug. 4-i döntések részletes ismeretéhez például a tudósító a következő megjegyzést fűzi – PZ 1789 aug. 29. “Paris, den 10. August.” című tudósításban –: “... Indessen sind die Staatsbedürfnisse so dringend, und alle Einkünfte liegen so zu Boden, daß wenn dem Finanzminister nicht schleunig unter die Arme gegriffen wird, alles übrige sonst noch so Gute eitel Spiegelfechterey seyn würde...”), és állandó elemnek tekinthető bennük a félelem: a “rendetlen-ségekről” és népi megmozdulásokról, a lincselésekről a magát személyében is fenyegetettnek érző ember rettogésének hangján szólnak.

korábbiaktól eltérő szempontokkal és érvekkel lépett olvasói elé. Mindenképpen egy sajátos megismerési folyamatot rekonstruálhatunk, mely ugyanakkor a *Pressburger Zeitung* olvasóinak a francia forradalomról kialakított képéről is megengedő óvatos következtetéseket.

Sajátos megismerési folyamat rekonstruálására ad lehetőséget a *Neuer Kurier aus Ungarn* tudósításainak vizsgálata is. Ez az újság, amely, miután dióhéjban ismertette a rendenkénti vagy együttes üléshez és szavazás dilemmáját, ezt pusztán "Etiketten Streitnek" nevezi, és azt sürgeti, hogy a gyűlés végre lásson az ország javát érintő munkálatokhoz⁸⁷, amely 1790 szeptemberében már az új francia rend összeomlását jósolja, mert egy "filozófiai kormányzási mód nem állhat fenn huzamosabb ideig"⁸⁸, és mely 1791 nyarán már szinte diadallal szól az elkerülhetetlen összeomlás újabb és újabb jeleiről, és a munkanélkülivé lett és kenyértelen napszámosokat és kézműveslegényeket is felsorakoztatja a királyi hatalom és a régi rend visszaállítását követelők között⁸⁹, és amelyben ugyanakkor a kommentárok gyakran szerkesztői megjegyzésekkel összefonódva is jelentkeznek, egy, a forradalommal igen korán szembeforduló, valószínűleg a konzervatív és királypárti francia és német publicisztika által befolyásolt⁹⁰ megfigyelő szempontjait közvetíti.

Mindez mutatja, hogy a forradalom jelentőségének felismerése a német nyelvű hazai lapokban is egyértelműen megfigyelhető. A forradalmat és annak jelentőségét tudomásulvették, olvasóiknak azzal kapcsolatban gazdag tényanyagot nyújtottak és a forradalommal kapcsolatos érvelések sem hiányoztak belőlük. E laponként különböző, pro és contra, összefüggő és töredékes, konzisztens és ellentmondó érvelések bizonyára nem maradtak hatás nélkül a három vizsgált lap olvasóira,

87 NKU 1789. júni 25.: "Alles was also bis jetzt auf diesem Reichstage vorgegangen, ist für uns noch von gar keinem Interesse, und wir wollen erst die Herrn Franzosen ihren Etiketten Streit ausmachen lassen, bei dem zuweilen hizige und unartige Reden mit unter laufen, und dann getreulich mittheilen was sie zum Wohl ihres Landes verfügt haben."

88 NKU 1790. szept. 9.: "...(Wir für unsern Theil glauben, dass weder ein Kreuzzug noch eine Konfederation nöthig ist, um die Revolution in Frankreich zu revolutioniren. Der schöne Traum einer philosophischen Regierungsform kann von keiner Dauer seyn, wie Friedrich der Einzige anmerkt. Die Menschen waren von jeher so wie sie izt sind, und werden auch so bleiben, und eine philosophische Regierungsform muss sich daher, wenn sie auch kurze Zeit besteht, von selbst wieder umstossen.)"

89 NKU júli 30.: "Viele tausend durch die Aufhebung der öffentlichen Arbeiten brodlose Tagelöhner, zu denen sich eine Menge Handwerkspurschegesellen (sic) und deren Zahl sich täglich vermehrt, laufen in grosse Haufen, rufen: es lebe der König und die alte Regierung, kommen oft mit der Nationalwache in blutiges Handgemenge, und zeigen dadurch der Vers. ihre Schranken."

90 Idézi és hivatkozva (Pariser Hof- und Stadtjournalként, NKU 1791. aug. 20.) a szélső-jobb orgánumának számító *Journal de la Cour et de la Ville-t* (*Histoire générale de la Presse française. Sous la dir. de Claude Bellanger, Jaques Godechot, Pierre Guiral et Fernand Terrou. Tome 1. Paris, 1969. 471-473. o.*), és egyetértőleg idézi az 1790-ben Svájcba emigrált nemzetgyűlési képviselő, Mounier egy írását (NKU 1791 jan. 12.), bár az nem derül ki, közvetlenül vagy közvetve használta-e fel ezeket.

akiknek száma együttesen bizonyosan kített 2-3000 főt⁹¹. Semmi biztosat nem tudunk olvasóik társadalmi hovatartozásáról. Abból a feltételezésből kiindulva, hogy a német nyelvű lapok olvasóközönségének legalábbis egy részét bizonyosan a németajkú városi polgárság tette ki, e réteg politikai horizontjának alakulása szempontjából mindenesetre érdemes vizsgálni, érdemes (a sajtótörténet összes bizonytalansági tényezőjét figyelmebe véve) forrásként felhasználni a német nyelvű lapok anyagát. Ha a történész az érdemi politikáló tevékenységet kifejtő, a politikai döntéshozatal korabeli működését tekintve leginkább hatással bíró rétegek politikai horizontjának alakulása iránt érdeklődik, valóban elsősorban a magyar (és a latin) nyelvű lapokat érdemes tanulmányoznia. Ha viszont általánosságban szól a francia forradalom magyarországi hatástörténetéről, eseményeinek magyarországi ismertségéről, nem hagyhatja figyelmen kívül a német nyelvű lapok anyagát, mert ezzel a korabeli társadalom egy markáns rétegét hagyja figyelmen kívül.

A budai német nyelvű lap olvasóinak egy részét ráadásul valószínűsíthetően a pest-budai tisztviselői és honorácior csoportok tagjai alkották. Erre utal már az alapítás időpontja is (1787), ami bizonyára nem volt független attól, hogy az évtized közepén a központi hivatalok tisztviselői kara áttelepült Pozsonyból Pest-Budára⁹². Az újság közönsége Kósa János szerint egybeesett a honorácior-réteggel, és ezt leginkább bizonyítják szerinte az újság által rendszeres mellékletekben közölt nagyterjedelmű könyvkereskedői hirdetések⁹³, melyek a legnagyobb számban képviselt német és latin műveken kívül számos francia, magyar, elszórtan egy-egy angol címet is tartalmaznak. De más jellegű hirdetései is mutatják, hogy a lap valószínűleg számíthatott a társadalmi hierarchia magasabb fokain álló, köztük nemesi olvasókra⁹⁴. A vállalkozástól a szerkesztők személyén keresztül is vezetnek szálak a város tisztviselői-honorácior elitjéhez: egyikük, Schickmayer Jakab kama-

91 A pesti lapot, a Neuer Kurier aus Ungarn 1000 példányban nyomtatták (Kósa János: A Neuer Kurier története. In: MKSz 1941. 150-166. o., 153. és 159. o.). A budai lap előfizetőinek számát csak a megindulása utáni évből ismerjük, ekkor is csak a vidéki és külföldi előfizetőket: ezek száma együttesen majdnem 700 volt; külföldön, így Csehországban is sokan rendelték (Kósa János: Az Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten és az Ofner Zeitung. Két budai hírlap története. In: MKSz 1942. 375-385. o., 377.). A Pressburger Zeitung előfizetőinek a száma a '80-as években még csak 100 és 200 között volt, 1790 és 1795 között emelkedett 1000-re. Előfizetőinek száma a századfordulóra emelkedett meg igazán jelentősen, 1800-ban már 2500 előfizetője volt (Alois H. Pichler: Entstehung der "Pressburger Zeitung". Pozsony, 1913. XXX-XXXI.; Magyar Sajtótörténet 62. o.).

92 Kósa 1942. 375-376. o.; *Fallenbüchl Zoltán*: Pozsony és Buda értelmisége a XVIII. században. Történeti Statisztikai tanulmányok 6. Bp. 1986.; *Waldapfel József*: Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből. 1780-1830. Bp. 1935. 47. o.

93 Kósa 1942. 381. o.

94 Gyakran előfordul pl. a következő megfogalmazásmód: "Einer hohen Noblesse und dem schätzbaren Publikum dient zur Nachricht/wird kundgemacht..." (pl. USGN 1789 május 2- mellékletében a teplici fürdő hirdetésében). USGN 1791 szept. 3. 554. o.: "Adeliges Guth zu verkaufen. In der Nähe von Pest, ist ein adeliges Guth sammt allen Benefizien um 4500 fl. gegen baare Bezahlung erblich zu verkaufen. Kauflustige belieben sich wegen weiterer Auskunft, entweder mündlich oder schriftlich, an das Ofner deutsche Zeitungscomtoir zu wenden."

rai ágens nevével 1793 elején a Budai Olvasókör névsorában találkozunk⁹⁵. Schickmayer feleségének Berzeviczy Gergelyhez írt leveleiből kiderül, hogy az asszony, aki "maga nem jutott el nagyúri házakba", "a fiatal mágnásokat, a Vár-beli hivatalnokokat, az értelmiség legérdekesebb képviselőit igyekezett maga köré gyűjteni"⁹⁶. Az 1786 augusztusában benyújtott engedélyeztetési kérelmen szereplő másik személy⁹⁷, az "egyébként teljesen ismeretlen" Anton Florich Villich⁹⁸ vagy "Willich"⁹⁹ jogtanuló ("der Rechte Kandidat") neve pedig Kovachich Márton György tudományos társaság-tervezetével kapcsolatban bukkan fel egy, a társaságba bevonandókat felsoroló húsz fős névsorban, amelynek élén Skerlecz Miklós, Verhovác Miksa, egy Podmaniczky báró neve áll és amelynek legalacsonyabb presztízsű tagjait budai főgimnáziumi tanárok képviselik¹⁰⁰.

A könyvkereskedői hirdetések alaposabban szemügyre véve számos olyan frissen megjelent könyv és brossúra címével találkozunk, mely a francia forradalommal foglalkozott¹⁰¹. Ez lehetővé teszi azt is, hogy az újság helyenként kissé töredékes és állásfoglalásoktól tartózkodó francia hírszolgáltatását más megvilágításból szemléljük. A lapban ugyanis gyakran maradnak elvarratlan szálak, előfordul például, hogy a hosszasan idézett nemzetgyűlési viták végeredményét elmulasztja közölni. Mindez betudható szerkesztői gondatlanságnak is. Az is könnyen elképzelhető viszont, hogy az Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten francia híreit nem önmagukban kell tekintenünk. Lehet, hogy inkább egy olyan tájékozódás kiegészítő eszközeinek tekinthetjük őket, melyben más műfajok és információhordozók is szép számmal résztvettek. Lehet, hogy ez a lap egy olyan igényt elégített ki, hogy a tényeket, melyek olvasói előtt talán más forrásokból is

95 H. Balázs Éva: Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus 1763-1790. Bp. 1969. 195. o.

96 H. Balázs Éva i. m. 204. o.

97 E két, névvel szereplő személy kérvénye több más, meg nem nevezett társuk nevében is szólt. A lap életének első éveiben a kiadók többnyire mint "Schickmayer társasága" szerepeltek a hivatalos iratokban (Kósa 1942. 376. o.).

98 Kósa 1942. 376-377.

99 Kelényi B. Ottó: Buda és Pest hírlapirodalmának múltja. II. Az Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten. In: A Sajtó 1927/5. sz. 1-10. o., 2. (egy 1786. decemberi kérvényre hivatkozva)

100 OSzK Kézirattára Fol. Germ. 5/4. 256. f. A névsort közöltem a Magyar Könyvszemle 1996/2. számában.

101 Ezek leggyakrabban a Stahel- és Kilian-féle könyvkereskedés hirdeteiseiben bukkannak fel. Néhány példa: USGN 1791. júli 9- melléklet: "Girtanner, (Ch.). Historische Nachrichten und politische Betrachtungen über die französische Revolution 2 Bände. gr. 8. Berlin 1791. 3 fl."; Uo.: "Meine Flucht nach Paris im Wintermonat 1790, von Hrn. v. Kotzebue. 8. Leipzig 1791. 2 fl."; USGN 1791. júli 9-i és 20-i melléklet: "Burke Betrachtungen über die französische Revolution, a[us] d[em] Eng[lishen]. gr. 8. Wien 1791. 1 fl. 45 kr."; USGN 1791 aug. 3-i melléklet: "Merciers philosophische Träume und Visionen nach der neuesten Pariser Ausgabe verdeutscht. 2 B. 8. Dresden 1791. 2 fl."; USGN 1791 aug. 10-i melléklet (Johann Lindauer könyvkereskedése): "Ekhartshausen Was trägt am meisten zu den Revolutionen itziger Zeiten bey? und welches wäre das sicherste Mittel ihnen künftig vorzubeugen. 8. 1791. 18. kr."; 1790 jún. 23-i melléklete (Stahel és Kilian): "Die Bastille oder Carl Townley, ein Mann aus der großen Welt. A[us] d[em] E[nglischen] 2 Th. 8. Leipzig 1790. 1 fl. 30 kr."; "Palais Rojal, die Hauptstadt der kleinen Welt Paris. Nebst einem Anhang der neuesten Stadt Mährchen. 8. Leipzig 1790. 1 fl. 15 kr."; "Geschichte der großen Revolution in Frankreich von F. Schulz mit Karten. 8. Berlin 1790. 1 fl. 20 kr."

ismertekké válhattak, a nemzetgyűlési viták, dekrétumok, a diplomáciai iratok stb. bő, szöveghű idézésével egészítse ki. Lehet, hogy olvasóinak arra volt igényük, hogy implicit és explicit kommentároktól mentes, torzítatlanul 'referált' szövegeket olvashassanak. Az Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten csekély szerkesztői erőfeszítésekről tanuskodó, referáló stílusú és nagyjából a Wiener Zeitung híreiből összeállított tudósításai esetleg értékes kiegészítői lehetnek a francia forradalomról való tájékozódásnak olyanok számára is, akik azt szimpátiával követték, és olyanok számára, akik maguk akartak véleményt alkotni a francia eseményekről, vagy legalábbis nem akarták, hogy "újságírók" mondják meg nekik, mit gondoljanak arról¹⁰², ugyanakkor esetleg nem volt módjuk, idejük, igényük arra, elegendő nyelvismeretük ahhoz, hogy az eredeti szövegeket, vagy azoknak teljesebb fordításait olvassák. Számos jel mutat tehát arra: lehetséges, hogy a referáló stílus és a német nyelvűség miatt többnyire meglehetősen mostohán kezelt, érdektelennek minősített lap figyelmen kívül hagyásával a kutatás a francia forradalomról való tájékozódás fontos eszközét hagyja figyelmen kívül, méghozzá olyan társadalmi csoportok tájékozódásának eszközét, melyek iránt a magyar történetírás hagyományosan sokkal nagyobb érdeklődést mutat, mint a német nyelvű városi polgárság iránt.

102 Vö. *Otto Groth* i. m. 717. o.; E "szakma" alacsony presztízséről: *Kókay György*: Felvilágosodás kori vélemények az újságírói hivatásról. In: *Uő*: Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában. Bp. 1983. 137-144. o.